

บทที่ 1 ขวัญ : ขวัญชีวิตของคนไทย

รุจินาถ อรรถสิษฐ
กลุ่มงานการแพทย์พื้นบ้านไทย

"ขวัญเจ้าเอย ขวัญเอยมาสู่องค์เอย
ขอเชิญพระขวัญเมื่อวันเดือนเพ็ญ ให้อยู่ร่มเย็นอย่าหนีไปไหน
ขวัญเจ้าเอย ขวัญเอยขวัญเจ้าอย่าเลยไปไกล
อย่าเที่ยวจนเพลินอย่าระเหินระหก อย่ามัวชมนกอย่ามัวชมไม้
ขอเชิญขวัญเจ้าเร่งเข้าสู่กาย อย่าลี้หนีหายเลยนะขวัญเจ้าเอย"

ผู้ที่มีประสบการณ์ชมการแสดงนาฏศิลป์ไทยคงคุ้นเคยกับ **"บทเพลงเชิญพระขวัญ"** ข้างต้น บทเพลงดังกล่าวเป็นการเชื้อเชิญและการร้องขอให้พระขวัญหรือขวัญกลับเข้าสู่ร่าง อย่าได้ไปเที่ยวเล่นหรือหลีกลี้หายไป และบทเพลงนี้ยังเป็นเพลงที่ร้องในพิธีเชิญขวัญในช่วงการทำขวัญนาค อันเป็นการสู่ขวัญพ่อนาคให้อยู่ในที่อันควรอย่าได้ระหกระเหิน บทเพลงเชิญพระขวัญสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อเกี่ยวกับขวัญของคนไทย ความเชื่อเรื่อง "ขวัญ" ของคนไทยมีการกล่าวถึงและบันทึกไว้ตั้งแต่สังคมดั้งเดิม ความเชื่อเรื่องขวัญเป็นลักษณะร่วมของคนไทยในทุกท้องถิ่น ขวัญเป็นความเชื่อสืบต่อมาแต่โบราณว่า คนที่เกิดมาทั้งเด็กและผู้ใหญ่ หญิงหรือชายย่อมมีสิ่งหนึ่งสิงสถิตในร่างกายแต่กำเนิด เรียกว่า "ขวัญ" ถ้าขวัญอยู่กับตัว ก็จะสุขสบายดี แต่ถ้าขวัญหนีหายไปจะทำให้เจ้าของขวัญเป็นไข้เจ็บป่วยและอาจถึงแก่ความตายได้ หากขวัญไม่กลับสู่ร่างกาย ต้องทำพิธีทำขวัญหรือพิธีสู่ขวัญเพื่อให้ขวัญกลับสู่ร่างเดิม ความเชื่อนี้ฝังลึกอยู่ในจิตใจคนไทยสืบมา บทความนี้มุ่งหมายจะเสนอความหมาย

คุณค่า และพิธีกรรมเกี่ยวกับขวัญที่ยังคงดำรงอยู่ในวิถีชีวิตคนไทย ทำให้ผู้อ่านเห็นถึงประโยชน์ของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับขวัญ อย่างไรก็ตาม การทำขวัญมีการปรับเปลี่ยนตามยุคสมัยและมีแนวโน้มเสื่อมความนิยมลง อันเป็นสถานการณ์ที่ผู้อ่านอาจขบคิดต่อไปว่าทำอย่างไรความเชื่อและพิธีกรรมที่มีคุณค่าของชีวิตจึงจะคงอยู่อย่างเหมาะสมในยุคสมัยนี้ ?

1. ความหมายและความเชื่อเรื่องขวัญ

ในกลุ่มชาติพันธ์ไทพบว่า ความเชื่อเกี่ยวกับขวัญเป็นความเชื่อดั้งเดิมและความเชื่อที่เก่าแก่ที่สุด คำว่า “ขวัญ” เป็นคำโบราณตระกูลภาษาไท พบได้ในชาติพันธ์ไททั้งในประเทศไทยและนอกประเทศ ตัวอย่างเช่น คนไทในประทศอินเดีย ประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน ประเทศพม่า เป็นต้น นอกจากนี้ พิธีกรรมเรียกขวัญยังเป็นพิธีกรรมเก่าแก่และมีการบันทึกในประวัติศาสตร์ พงศาวดารและวรรณกรรมโบราณ นับได้ว่า ความเชื่อเรื่องขวัญเป็นความเชื่อดั้งเดิมและมีวิวัฒนาการทางสังคมยาวนาน

คำว่า “ขวัญ” ตามความหมายของ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (2546 : 169) กล่าวว่า “ขวัญ” หมายถึงผมหรือขนที่ขึ้นเวียนเป็นก้นหอย ; มิ่งมงคล, สิริ, ความดี, เช่น ขวัญข้าว ขวัญเรือน ; สิ่งที่ไม่มีตัวตน เชื่อกันว่า มีอยู่ประจำชีวิตของคนตั้งแต่เกิดมา ถ้าขวัญอยู่กับตัวก็จะเป็นสิริมงคล เป็นสุขสบายจิตใจมั่นคง ถ้าคนตกใจหรือเสียขวัญ ขวัญก็จะออกจากร่างไป ซึ่งเรียกว่า ขวัญหาย ขวัญหนี ขวัญบิน เป็นต้น ทำให้คนนั้นได้รับผลร้ายต่าง ๆ, เรียกผู้ตกใจง่าย คือ เด็กหรือหญิงซึ่งมักจะขวัญหายบ่อยๆ ว่า ขวัญอ่อน และอนุโลมใช้ไปถึงสัตว์หรือสิ่งของบางอย่างเช่น ช้าง ม้า ข้าว เรือน ฯลฯ ว่ามีขวัญเช่นเดียว กับคนเหมือนกัน...”

นอกจากนี้ วรรณกรรมหลายเรื่องยังมีการขยายความและให้ความหมายและลักษณะของ “ขวัญ” ที่อยู่ในมนุษย์ บางครั้งเรียกว่า “ขวัญชีวิต” โดยให้อธิบายว่าขวัญเป็นสิ่งที่อยู่ประจำชีวิต สิ่งที่ไม่มีตัวตน สิ่งที่ไม่มีรูป และแฝง (สิง) อยู่ในร่างกาย ไม่มีอำนาจหรืออิทธิฤทธิ์ใด ๆ หากว่าขวัญไม่อยู่ในร่างกายของเจ้าของขวัญ ชีวิตจะไม่

ปกติ มีบางทัศนะกล่าวว่า ขวัญไม่ใช่จิตใจหรือวิญญาณ แต่หมายถึงสิ่งที่ครองใจ หากขวัญหายไปจากร่าง จะทำให้ร่างกายเกิดการเจ็บป่วยเรียกว่าขวัญหาย หากขวัญอยู่กับตัว จะทำให้เป็นปกติ และสุขกายสบายใจ

ในความหมายเปรียบเทียบ พระยาอนุมานราชธนกล่าวถึง ขวัญว่า "ขวัญตรงกับคำฝรั่ง ว่า Soul แต่ขวัญของไทยเดิมและของจีนและของชาติต่าง ๆ ในแหลมอินโดจีน ตลอดจนไปถึงมลายูมีประจำคนอยู่หลายขวัญ ผิดกับ Soul ซึ่งมีอยู่กับมนุษย์เท่านั้นและมีเพียงดวงเดียว" และเมื่อสังคมไทยรับศาสนาพุทธและคติทางพราหมณ์ ทำให้มีศัพท์ทางศาสนาเข้ามาร่วมด้วย ทำให้บางครั้งมีการเปรียบเทียบเคียงคำว่า ขวัญกับวิญญาณ อาจทำให้สับสนและเกิดการเข้าใจผิด เพราะ "ขวัญ" กำเนิดขึ้นในสังคมดั้งเดิมและมีอยู่ในคนทุกคน ขวัญของคนหลายชาติพันธุ์ในแถบอุษาคเนย์มีอยู่ทั่วไป ทั้งในคน สัตว์และสิ่งของอันเป็นการแสดงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับสัตว์ คนกับสิ่งของรวมทั้งธรรมชาติแวดล้อมในชุมชน

ในสังคมไทยคนไทยมีความเชื่อร่วมกันว่า คนเรามีส่วนประกอบ 2 ส่วน คือ ส่วนที่เป็นตัวตน คือร่างกาย และส่วนที่ไม่เป็นตัวตน คือ ขวัญ ถ้าขวัญอยู่คู่ร่างกาย เจ้าของขวัญมีความสุขสบาย แต่ถ้าขวัญออกจากร่างกายไป เจ้าของขวัญจะไม่ปกติ อาจเจ็บไข้ได้ป่วยจนถึงตาย คนไทยทุกภาคมีความเชื่อเกี่ยวกับขวัญ ขวัญอยู่ประจำในมนุษย์ สัตว์และสิ่งของ เชื่อกันว่าขวัญจะช่วยให้ชีวิตอยู่เย็นเป็นสุข ขวัญมีธรรมชาติเบา มาง่ายไปง่าย ขวัญของเด็กมีลักษณะขี้เล่น ขี้กลัว และขี้ลาด ชอบหลบหนีไปหากมีเหตุให้ตกใจ หากเป็นขวัญของผู้ใหญ่จะค่อนข้างมั่นคงตามวัย หากว่ามีเหตุที่ชีวิตมีการเปลี่ยนแปลง เจ็บป่วยหรือมีเหตุร้าย เกิดภาวะหวาดหวั่น กลัว ตกใจ ทำให้ขวัญหนีออกไปจากร่างกาย เรียกได้ว่า ขวัญหาย ขวัญหนีดีฝ่อ ขวัญเสียหรือเสียขวัญ ทำให้เจ้าของขวัญเจ็บป่วย กินไม่ได้นอนไม่หลับ สุขภาพจิตเสีย ทำการงานไม่ได้ผล ถ้าต้องการให้ขวัญกลับคืนเข้าสู่ตัว จำเป็นต้องทำ**พิธีเรียกขวัญหรือพิธีสู่ขวัญ** จึงทำให้ขวัญกลับเข้าสิงสถิตในร่างดังเดิมและชีวิตปกติสุขหมอขวัญเป็นผู้ประกอบพิธีเรียกขวัญ คนไทยในประเทศไทยเชื่อว่าขวัญชีวิตมนุษย์มี 32 ขวัญ หมายถึงขวัญมีประจำอาการ

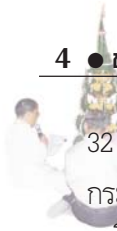

32 ในร่างกาย เป็นธาตุดิน 20 คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ ปอด ไต ไส้ใหญ่ ไส้เล็ก อาหารใหม่ อาหารเก่า กะโหลกศีรษะ มันสมอง และธาตุน้ำ 12 คือ ดี เสลด เลือด หนอง เหงื่อไคล มันข้น น้ำตา เปลว มัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร นอกจากนี้ ในบททำขวัญ จะเอ่ยถึงขวัญที่ประจำอยู่ทุกส่วนของร่างกาย บางทีก็เรียกขวัญคิ้ว ขวัญหู ขวัญตา ขวัญผม อาจกล่าวได้ว่าขวัญเป็นสิ่งที่สถิตย์ในส่วนทุกส่วนของร่างกาย แต่จำนวนขวัญจะแตกต่างไปตามความเชื่อของท้องถิ่นและชาติพันธุ์

2. ขวัญในวิถีชีวิตคนไทย

ความเชื่อและพิธีทำขวัญเป็นกระบวนการที่แสดงความผูกพันและความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติระหว่างบุคคลกับครอบครัวและบุคคลกับชุมชน พิธีทำขวัญปรากฏในทุกภาคของประเทศ อย่างไรก็ตาม การให้ความสำคัญต่อขวัญและพิธีทำขวัญมีความแตกต่างกัน มีการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงให้เข้ากับสังคมสมัยใหม่ โดยมีรายระเอียดดังนี้

2.1 ความเชื่อและพิธีทำขวัญของชาวไทยภาคกลาง

ขวัญเป็นความเชื่อของคนไทยภาคกลางมานาน หนังสือที่นิพนธ์โดยพระยาอนุมานราชธน (เสฐียรโกเศศ) สมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ และหม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิสกุล สะท้อนให้เห็นถึงความหมายและประเพณีการทำขวัญของคนไทยดั้งเดิม นอกจากนี้ ยังมีการศึกษาเกี่ยวกับบททำขวัญ พิธีทำขวัญ และการทำขวัญนาคภาคกลางที่สะท้อนถึงการดำรงอยู่ของประเพณีทำขวัญของชาวไทยภาคกลางในระยะใกล้นี้ จากวรรณกรรมดังกล่าวแสดงว่า ขวัญหมายถึงสิ่งที่ไม่มีตัวตน และเป็นสิ่งที่ครองใจ ขวัญสิงอยู่ในตัวตนและเป็นสิ่งที่ทำให้เจ้าของขวัญทุกข์หรือสุขได้ หากมีเหตุที่ทำให้ขวัญไม่อยู่กับตัวหรือออกไปเที่ยวเล่นจะมีเหตุร้ายเจ็บป่วยหรือมีเคราะห์กรรม และถ้าต้องการให้ขวัญกลับเข้าสู่ร่างกายต้องมีพิธีทำขวัญ อันหมายถึงการทำพิธีกรรมเพื่อเรียกขวัญให้กลับมาสู่เจ้าของขวัญ

การทำขวัญแบ่งได้เป็น 3 ประเภท คือ

(1) การทำขวัญคน คนไทยภาคกลางมีการบันทึกการทำขวัญให้เกิดสิริมงคลและเป็นกำลังใจ มักมีพิธีทำขวัญในแต่ละช่วงวัยของชีวิต และช่วงที่ชีวิตมีการเปลี่ยนแปลงได้แก่ การทำขวัญเด็ก การทำขวัญเดือน การทำขวัญนาค การทำขวัญบ่าวสาว ในสังคมแบบเดิม การทำขวัญเป็นพิธีเรียบง่าย ต่อมาเมื่อศาสนาพราหมณ์แผ่ขยายเข้ามาในสังคม การทำขวัญจึงมีพิธีและขั้นตอนมากขึ้น อย่างไรก็ตาม ความนิยมในการทำขวัญลดลงมากโดยเฉพาะในสังคมเมือง ที่ยังคงอยู่คือการทำขวัญนาค

(2) การทำขวัญพืชและสัตว์ที่สัมพันธ์กับคน เป็นการทำขวัญเพื่อเสริมความเชื่อมั่น รำลึกถึงบุญคุณและเป็นสิริมงคล สำหรับทำขวัญสัตว์ มักเป็นสัตว์ที่มีคุณประโยชน์ต่อคนและต่อส่วนรวม ได้แก่ การทำขวัญข้าว การทำขวัญควาย การทำขวัญช้าง พิธีกรรมเหล่านี้ยังคงดำรงอยู่ในสังคมเกษตรกรรม โดยเฉพาะการทำขวัญข้าวยังคงเป็นพิธีกรรมที่ชาวนาหลายพื้นที่ปฏิบัติอยู่แม้จะมีการย่นย่อพิธีกรรมลง

(3) การทำขวัญสิ่งของ เป็นการทำขวัญที่เสริมสร้างความมั่นใจและเป็นสิริมงคลแก่สิ่งของนั้น ได้แก่ การทำขวัญเรือน การทำขวัญเสา การทำขวัญเกวียน และยังมีการทำขวัญพระพุทธรูป

ภาคกลางเป็นสังคมที่มีโลกทางวัตถุเจริญและเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ส่งผลทำให้ความเชื่อและวิถีปฏิบัติมีการเปลี่ยนแปลงไป การทำขวัญในภาคกลางเสื่อมความนิยมลงจากสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม อย่างไรก็ตาม การทำขวัญนาคยังคงมีการปฏิบัติและสืบทอดในบางพื้นที่

จากการศึกษาของ จันทร์พร นวลแพ่ง เรื่อง **"การทำขวัญนาคภาคกลาง : การศึกษาทางดนตรีวิทยาและมานุษยวิทยาการดนตรี"** ในปี พ.ศ. 2539 เป็นการศึกษาการทำขวัญนาคในเขตกรุงเทพมหานคร นนทบุรี ปทุมธานีและสมุทรปราการ โดยการสัมภาษณ์หมอทำขวัญนาค 13 คน และการศึกษากระบวนการทำขวัญนาค ในงานบวชนาค 13 งาน พบว่าการทำขวัญนาคเป็นความเชื่อของคนไทยที่นิยมให้ผู้ที่จะบวช

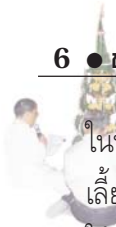

ในพระพุทธศาสนาได้รับการอบรมสั่งสอน ให้รู้ถึงพระคุณของบิดามารดาที่ได้อบรมเลี้ยงดูจนกระทั่งเติบโตจนสามารถเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา และเป็นการสอนให้นาคเตรียมตนเข้าสู่เพศบรรพชิต พิธีทำขวัญนาคมีผู้เข้าร่วมพิธีคือ นาค พ่อและแม่ของนาค หมอทำขวัญและญาติมิตร การทำขวัญนาคมีพิธีช่วงค่ำ และมีอุปกรณ์ประกอบพิธีคือ เครื่องบายศรี ใบตอง ไม้ขนาบบายศรี ผ้าหุ้มบายศรี ไข่ขวัญ (ไข่ไก่) กล้วยน้ำว้า ขันใส่ข้าวสารใช้ปักแว่นเวียนเทียน ขันใส่น้ำเปล่า เทียน ใบพลู แป้งเจิม ของหวาน (ฝอยทอง ทองหยิบ ทองหยอด) มะพร้าวอ่อน สายสิญจน์ ดอกไม้ธูปเทียน ขั้นตอนของการทำขวัญนาค เริ่มจาก ไหว้บูชาพระรัตนตรัย เคารพคุณ ปฏิสนธิ (ร้องแหล่หรือขับเสภา) นามนาค (ร้องแหล่) สมมุติบายศรี (ร้องแหล่) แกะบายศรี (ร้องแหล่) สอนนาค เชิญขวัญ และเวียนเทียน สำหรับเพลงที่ใช้ในการทำขวัญนาคมีทั้งเพลงไทยเดิม เพลงทำนองแหล่และเพลงที่ใช้ทำนองเพลงสากลและเพลงลูกทุ่ง ในพิธีทำขวัญนาคที่มีหมอขวัญหรือหมอทำขวัญเป็นผู้ประกอบพิธีกรรม หมอทำขวัญนาคต้องมีคุณสมบัติเหมาะสม 3 ประการ คือ คุณสมบัติทางกาย คือ เป็นผู้มีสุขภาพร่างกายที่แข็งแรงพอที่จะประกอบพิธีทำขวัญให้สำเร็จลุล่วง คุณสมบัติทางวาจา หมายถึง มีน้ำเสียงนุ่มนวลไพเราะ และใช้ถ้อยคำในการขับกล่อมให้ผู้ที่จะเข้าบวชเป็นพระภิกษุและผู้ที่เข้าร่วมพิธีเกิดความเชื่อถือ เกิดความซาบซึ้งและเกิดอารมณ์ที่คล้อยตามได้ และคุณสมบัติทางใจ หมอทำขวัญนาคต้องเป็นผู้มีจิตใจงดงาม เป็นผู้ที่ยอมรับในสังคมมีคนนับถือและให้ความเคารพ พร้อมทั้งเป็นผู้ที่ยินดีจะทำขวัญนาคเพื่อสั่งสอนผู้ที่จะเข้าบวชในพระพุทธศาสนาให้เห็นซึ้งถึงพระคุณของบิดามารดาด้วยความเต็มใจโดยไม่เห็นแก่สินจ้างรางวัล

นอกจากนี้ การศึกษาดังกล่าวยังชี้ให้เห็นว่า เนื่องจากสังคมมีการเปลี่ยนแปลง และชีวิตปัจจุบันมีความเร่งรีบ ทำให้การบวชน้อยลง จึงทำให้พิธีทำขวัญลดลงไปด้วย การบวชถือเป็นการตอบแทนพระคุณพ่อแม่ และเมื่อบวชก็จะให้พระสงฆ์เทศน์สั่งสอนแทนหมอทำขวัญ นอกจากพิธีทำขวัญนาคเป็นพิธีกรรมที่ประกอบไปด้วยความเชื่อและสัญลักษณ์ คนรุ่นใหม่ขาดความเข้าใจและเห็นว่าไม่จำเป็นต้องมี

การทำขวัญนาคก็ได้นอกจากนี้ บางวัดไม่ยอมให้จัดพิธีกรรมทำขวัญนาคในวัด ตัง อย่างเช่น วัดธาตุทอง วัดชลประทานรังสฤษฎ์ และวัดสวนแก้ว เพราะเห็นว่า พิธีกรรมทำขวัญเป็นเกร็ดของศาสนา ไม่ใช่แก่นของศาสนา ทั้งยังเป็นการสิ้นเปลือง และไม่ควรมีพิธียุ่งยาก แก่นของการบวชนาค คือการที่ผู้ที่จะเข้าบวชนั้นประพฤติและปฏิบัติตนให้สมกับผู้ที่จะเข้าบวชมี อาการสำรวม ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ มีจิตใจตั้งมั่นที่จะบวชเรียนในพระพุทธศาสนา และผู้วิจัยยังสรุปเหตุผลที่ทำให้การทำขวัญลดน้อยลงในสังคมปัจจุบัน 4 ด้าน คือ การทำขวัญมีค่าใช้จ่ายค่อนข้างสูง ประมาณ 20,000-50,000 / ครั้ง สถานที่ในสังคมเมืองไม่เอื้ออำนวย เวลาของการทำขวัญนาคนานเกินไป และหมอทำขวัญนาคปฏิบัติตนไม่เหมาะสมและไม่อยู่ในศีลธรรม ทำให้ความเชื่อถือและความศรัทรา ต่อหมอทำขวัญลดน้อยลง

ในปี พ.ศ. 2546 สุวิทย์ เจียรสุวรรณ์ ได้ศึกษา พิธีทำขวัญของกลุ่มคนไทยในจังหวัดฉะเชิงเทรา พบว่า ในยุคปัจจุบัน กลุ่มคนไทย ไทยพวนและไทยเขมรที่จังหวัดฉะเชิงเทรา ยังคงมีความเชื่อและพิธีทำขวัญนาค พิธีทำขวัญทิดสึกใหม่ พีธีทำขวัญบ่าวสาว และพิธีทำขวัญข้าว พิธีทำขวัญที่มีบทบาทสร้างความสามัคคีในชุมชนและรักษาวัฒนธรรมของกลุ่มชน และยังมีบทบาทให้กำลังใจ ความอบอุ่นใจ สั่งสอนจริยธรรม ควบคุมทางสังคม และให้ความเพลิดเพลินด้วย และยังได้วิเคราะห์ปัจจัยที่ส่งผลต่อการดำรงอยู่ของพิธีทำขวัญ 6 ด้าน ความเชื่อเรื่องขวัญ ค่านิยมเกี่ยวกับระบบอาวุโสและความกตัญญูของชุมชน จำนวนหมอขวัญ ภาษาในบททำขวัญ พิธีกรรม สภาพชุมชนและขนาดชุมชน

2.2 ความเชื่อและพิธีฮ้องขวัญของชาวไทยภาคเหนือ

คนไทยในสังคมภาคเหนือสืบต่อความเชื่อเรื่องขวัญมาช้านาน ทั้งชาวไทยใหญ่ ไทยลื้อ ไทยเขิน และชาวไทยภาคเหนือตอนล่างมีความเชื่อว่า ขวัญเป็นสิ่งที่อยู่ในร่างกายทุกคน ขวัญมีลักษณะเบา เคลื่อนไหวได้ ไม่อาจเห็นเป็นรูปเป็นร่างได้ ขวัญแฝงอยู่ในคน สัตว์และสิ่งของ เมื่อใดที่ขวัญอ่อนลงหรือหย่อน จะทำให้สภาวะของร่างกายและจิตใจของเจ้าของขวัญจะรู้สึกเสียใจ ตกใจ ท้อใจ เมื่อเจ้าของขวัญมี

ขวัญดีจะรู้สึกสุขสบายใจและกล้าหาญ มีพลังเต็มเปี่ยม ชาวล้านนาเรียก **"ขวัญอยู่กับเนื้อกับตัว"** นอกจากนี้ชาวล้านนามีคำเรียกลักษณะขวัญที่อยู่กับเนื้อกับตัวว่า **"รู้คิง"** หมายถึงอาการของคนที่รู้เรื่อง รู้สึกตัว มีความรู้สึกเข้าใจทุกอย่าง ทุกขณะพูดและทำการใดก็รู้สติ หมายถึงผู้ที่มีอาการรู้ตัว การตีความคำว่าขวัญของชาวล้านนาจึงมองว่า ขวัญเป็นพลังแฝงในจิตใจเป็นนามธรรม ดูแลควบคุมกายจิตใจและวิญญาณให้มีดุลยภาพ ขวัญของชาวล้านนาจัดแบ่งประเภทเหมือนกับคนไทยท้องถิ่นอื่น คือมีขวัญคน ขวัญพืช ขวัญสัตว์ และขวัญสิ่งของ (บ้านเรือนและเครื่องใช้ในการเกษตร)

ชาวล้านนาเชื่อว่า ขวัญอยู่ประจำตัวเพื่อปกป้องรักษาเจ้าของขวัญให้มีความสุขไม่เจ็บป่วย เมื่อเกิดเรื่องร้ายหรือมีความเจ็บป่วยอันเป็นเหตุให้ขวัญอ่อนหรือขวัญออกจากร่าง ชาวล้านนามีพิธีกรรมโบราณ เรียกว่า **"พิธีฮ้องขวัญ"** หมายถึงพิธีเรียกขวัญให้กลับคืนมาสู่ร่างเดิม พิธีฮ้องขวัญเป็นการผสานระหว่างความเชื่อเรื่องขวัญกับศาสนาพุทธ ศาสนาพราหมณ์ และความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ พิธีฮ้องขวัญจะทำในโอกาสที่ชีวิตมีการเปลี่ยนแปลงหรือมีเหตุต้องจากบ้านไปไกล มีความเจ็บป่วยและเกิดอุบัติเหตุ หรือในกรณีที่มีบุคคลสำคัญมาเยี่ยมเยือนบ้านเมือง พิธีกรรมฮ้องขวัญของชาวล้านนามักปฏิบัติร่วมกับพิธีกรรมสะเดาะเคราะห์ (ส่งเคราะห์) และพิธีสืบชะตา โดยจะมีปฏิบัติต่อเนื่องกัน โดยเริ่มจากการสะเดาะเคราะห์ การสืบชะตา และการเรียกขวัญ

พิธีกรรมฮ้องขวัญ ยังคงปฏิบัติกันอยู่ในสังคมล้านนา ทั้งชนเผ่าชาวไทยล้านนาและชาวเหนือตอนล่าง มีบทบาทเป็นพิธีกรรมแสดงความสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคม สร้างเสริมกำลังใจและขัดเกลาจริยธรรมและพฤติกรรมคนในสังคม พิธีเรียกขวัญหรือพิธีทำขวัญของชาวเหนือมีหลายลักษณะ ได้แก่ การเรียกขวัญเด็ก (การทำขวัญ) ขวัญลูกแก้ว (นาค) ขวัญนาค ขวัญสามเณร ขวัญผู้ป่วย ขวัญบ่าวสาว ขวัญผู้ที่จะเดินทางไกล ขวัญผู้ที่มาเยือน ขวัญผู้ใหญ่บ้านและอาจารย์วัด ขวัญข้าว ขวัญช้าง ขวัญวัวควาย ขวัญเรือน ขวัญเสา ผู้ที่เข้าร่วมพิธีเรียกขวัญ มี หมอขวัญ เจ้าของขวัญ ญาติพี่น้องที่เข้าร่วมพิธีเรียกขวัญ อุปกรณ์ประกอบพิธีกรรมมีเครื่องบายศรี

(ทำจากใบตองและดอกไม้ที่มีกลิ่นหอม ประดิษฐ์เป็นชั้นสวยงาม) ไข่ต้ม ข้าว กล้วย น้ำ ใบพลู หมากเมี่ยง บุหรี่ ด้ายดิบและด้ายผูกข้อมือ ขั้นตอนของพิธีกรรมฮ้องขวัญ คือ การเตรียมสถานที่และอุปกรณ์ที่ใช้ในพิธีกรรม พร้อมกับเชิญหมอขวัญมาทำพิธีตามฤกษ์ยามที่กำหนดไว้ ในช่วงพิธี หมอขวัญจะทำพิธีเรียกขวัญ โดยเริ่มจากกล่าวคำอัญเชิญเทวดา บทเรียกขวัญ (เป็นสำนวนเก่าหรือสำนวนแต่งขึ้นโดยปฏิภาณในช่วงทำพิธีก็ได้) ช่วงเรียกขวัญจะทำพิธีเสี่ยงทายว่าขวัญมาแล้วหรือยัง จากนั้นหมอขวัญจะเอาน้ำมนต์มาพรมให้เจ้าของขวัญพร้อมทั้งอวยพรให้อยู่เย็นเป็นสุข และใช้ด้ายสายสิญจน์มามัดมือซ้ายของเจ้าของขวัญเพื่อให้ขวัญมา และมัดมือขวาเพื่อให้ขวัญอยู่กับเนื้อกับตัว จากนั้นผู้ที่มาร่วมงานก็จะร่วมรับประทานอาหารและเจ้าของขวัญร่วมทานอาหารและทานไข่ต้มที่ประกอบพิธี จากนั้นญาติจะนำเครื่องบายศรีไปวางไว้ที่หัวนอนของเจ้าของขวัญคำเรียกขวัญจะมีเนื้อความที่แตกต่างกันไปตามประเภทของพิธีกรรม

พิธีกรรมฮ้องขวัญของชาวล้านนามีหลายลักษณะ ในที่นี้จะนำเสนอเป็นตัวอย่าง 2 กรณี คือ พิธีฮ้องขวัญผู้ป่วยและพิธีเรียกขวัญเด็กของชาวปกาเกาะญอ

(1) พิธีฮ้องขวัญผู้ป่วย

พิธีฮ้องขวัญหรือพิธีสู่ขวัญผู้ป่วยหรือคนเจ็บไข้ เป็นพิธีกรรมที่ปฏิบัติทั่วไปในสังคมล้านนา หากผู้ใดมีการเจ็บป่วย จากอุบัติเหตุหรือโรคภัย สุขภาพไม่แข็งแรง หรือมีเหตุทำให้สะดุ้งตกใจ เสียใจ ตลอดจนผู้ป่วยที่อยู่ในระยะฟื้นตัวจากอาการเจ็บป่วย ล้วนสามารถประกอบพิธีฮ้องขวัญได้ทั้งสิ้น ในชุมชนจึงมีการประกอบพิธีสู่ขวัญเกือบทุกวัน การฮ้องขวัญผู้ป่วยมีจุดมุ่งหมายให้ขวัญของผู้ป่วยกลับคืนมา เพื่อสร้างขวัญกำลังใจและปลอบประโลมใจให้เจ้าของขวัญมีความเข้มแข็ง มีพลัง มีความอบอุ่นใจที่ญาติพี่น้องเอาใจใส่ตน ทำให้ผู้ป่วย มีกำลังใจต่อสู้กับโรคภัยไข้เจ็บ ให้ปกติโดยเร็ว

พิธีฮ้องขวัญเป็นพิธีกรรมขนาดเล็ก จัดโดยครอบครัวและญาติพี่น้อง อาจมีเพื่อนบ้านใกล้เคียงมาช่วยงานบ้าง เริ่มแรก หมอขวัญจะหาวันฤกษ์

ดีเหมาะในการประกอบพิธีมงคล ชาวล้านนาจะมีข้อกำหนดว่า เดือนใดมีวันใดเป็นวันเสียหรือวันไม่ดีจะงดการประกอบพิธีกรรม บางแห่งก่อนทำพิธีฮ้องขวัญ หมอขวัญจะให้ญาติผู้ป่วยไปทำการซ้อนขวัญที่ถูกทำนายทายทักว่าไปสะดุ้งหรือผู้ป่วยบอกสถานที่หรือเป็นสถานที่เกิดอุบัติเหตุ หลังจากนั้นหมอขวัญจะทำพิธีเรียกขวัญ พิธีเรียกขวัญมีอุปกรณ์คือ เครื่องบายศรี ข้าวปั้น กล้วย ไข่ต้ม ดอกไม้ รูปเทียน และเงินขันตั้ง บางครั้งมีการใช้ไก่ต้ม กรณีที่ใช้ไก่ต้มเป็นครอบครัวที่มีผู้สูงอายุ ผู้ทรงคุณวุฒิเป็นที่นับถือของชุมชน พิธีสู่ขวัญผู้ป่วยจะเริ่มด้วยการจัดขันตั้ง มีหมาก พลู ผ้า ดอกไม้ เทียน เหล้าขาว และเงินค่าขันตั้งให้หมอขวัญ จากนั้นเข้าสู่พิธีสู่ขวัญ โดยมีการกล่าวขึ้นบทพุทโธ การเชิญขวัญ การป้อนขวัญ การปัดเคราะห์ การผูกขวัญและการมอบขวัญ โดยการผูกขวัญ หมอขวัญจะกล่าวบทผูกแขน พร้อมไปกับการผูกข้อมือซ้ายเพื่อเรียกขวัญมาและผูกที่ข้อมือขวาเพื่อให้ขวัญอยู่ กล่าวขอให้ขวัญกลับคืนมา หายป่วยและอายุมั่นขวัญยืน สุดท้ายหมอขวัญกล่าวมอบขวัญให้กับเจ้าของขวัญ หมอขวัญบางท่านอาจจะยกเอาถ้วยใส่เครื่องป้อนขวัญ (อุปกรณ์ประกอบพิธีเรียกขวัญ) เข้าไปมอบขวัญให้กับย่าหม้อนึ่งในครัว หม้อนึ่งหมายถึงหม้อรองไหข้าวเวลาที่นึ่งข้าวเหนียว บอกกล่าวย่าหม้อนึ่งให้ช่วยดูแลและเจ้าของขวัญซึ่งเป็นสมาชิกคนหนึ่งในครอบครัวให้หายจากความเจ็บป่วยโดยเร็ว

(2) พิธีเรียกขวัญเด็กของชาวปกาเกอะญอ

ชาวกระเหรี่ยงหรือชาวปกาเกอะญอมีความเชื่อเรื่องขวัญ เมื่อมีเด็กเกิดใหม่จะมีการตัดสายรกบรรจุในกระบอกไม้ไผ่และปิดกระบอกไม้ไผ่ด้วยเศษผ้าแล้วนำไปผูกติดกับต้นไม้ในป่ารอบบ้าน ต้นไม้นี้เรียกว่า “เดปอทู่”แปลว่า ต้นไม้สายรก ชาวกระเหรี่ยงเชื่อว่าขวัญของเด็กจะอยู่ที่ต้นไม้ ห้ามตัดต้นไม้เด็ดขาดหากใครตัดต้นไม้จะทำให้ขวัญของเด็กหนีไป เด็กจะเกิดความเจ็บป่วย ผู้ที่ตัดต้นไม้จะถูกปรับเป็นไก่ พ่อและแม่ของเด็กจะนำไก่ที่ได้มาไปประกอบพิธีกรรมเพื่อเรียกขวัญกลับมายังเด็ก ชาวปกาเกอะญอเชื่อว่า เด็กเกิดใหม่มีขวัญ 37 ขวัญ มีชื่อเรียกเป็นชื่อของสัตว์ เช่น ขวัญนก ขวัญเสือ ขวัญเก้ง เป็นต้น พ่อจะผูกข้อมือเพื่อเรียกขวัญเด็กที่เกิดใหม่ ส่วน

แม่จะเตรียมเสื้อผ้าชุดใหม่ให้ลูกพร้อมใส่ก้อนหินลงไปในเสื้อชุดใหม่เพื่อเป็นการอวยพรให้เด็กมีอายุยืนและแข็งแกร่งดังหินผา เด็กคลอดที่โรงพยาบาล พ่อจะผูกข้อมือรับขวัญที่โรงพยาบาล นอกจากนี้ ชาวปกาเกอะญอยังประกอบ **"พิธีเรียกขวัญข้าว"** หากภายหลังจากการเก็บเกี่ยวและนวดข้าวอีกด้วย

2.3 ความเชื่อและพิธีสู่ขวัญของชาวไทยภาคอีสาน

ชาวไทยอีสานมีความเชื่อเรื่องขวัญมาแต่โบราณ ขวัญเป็นสิ่งไม่มีตัวตน มีประจำชีวิตของคนและสัตว์ตั้งแต่เกิด เชื่อว่าคล้ายกับจิตหรือวิญญาณที่แฝงอยู่ในตน หากมีเหตุที่ทำให้ขวัญไม่ดี เช่น ความเจ็บป่วยไปทำงานต่างถิ่น หรือมีเหตุให้ตกใจเสียใจ ขวัญจะหนีออกจากตัวตน จะต้องทำการเรียกขวัญ ชาวอีสานเรียก "พิธีสู่ขวัญ" หรือ "พิธีสูตร (สูด) ขวัญ" บางทีเรียกการบายศรีสู่ขวัญ หรือ การบายศรีสูตรขวัญ (สูตรขวัญเป็นคำเก่าแก่ของชาวอีสานแปลว่าการสวด) เพื่อให้ขวัญกลับมาอยู่กับตัวให้มีกำลังใจ ส่งเสริมจิตใจให้ดี ชาวอีสานมีพิธีสู่ขวัญหลายประเภท การสู่ขวัญเด็ก การสู่ขวัญแม่อยู่กรรม การสู่ขวัญแม่มาน การสู่ขวัญแม่ออกกรรม การสู่ขวัญนาค การสู่ขวัญบ่าวสาว การสู่ขวัญคนเจ็บป่วย การสู่ขวัญพระเณร การสู่ขวัญวัวควาย การสู่ขวัญช้าง การสู่ขวัญนา การสู่ขวัญลาน การสู่ขวัญข้าว การสู้ขวัญเล้า การสู่ขวัญเกวียน การสู่ขวัญก่องข้าว การสู่ขวัญเฮือน การสู่ขวัญผู้ใหญ่ การสู่ขวัญผู้กลับจากทางไกล การสู่ขวัญผู้ที่จะจากไปไกล การสู่ขวัญผู้มาเยือน จะเห็นได้ว่าชาวอีสานมีการสู่ขวัญหลายประเภท และมีคำสูตรขวัญ (บทสูตรขวัญหรือบทสวดขวัญ) ที่แตกต่างกันออกไป คำสูตรขวัญหรือคำเรียกขวัญมีการแต่งแบบร้อยกรอง สำนวนไพเราะและมักเป็นคติสอนใจ ชาวอีสานมีการสู่ขวัญหลายโอกาสและหลายกรณี มีข้อสังเกตว่าชาวอีสานให้ความสำคัญต่อขวัญและกำลังใจ อาจเพราะชาวอีสานต้องดิ้นรนกับความทุกข์ยากและผองภัยรอบตัวทำให้มักเกิดขวัญหนีหรือขวัญเสียได้ง่าย จึงต้องมีการสู่ขวัญหรือการส้อนขวัญ (การซ้อนขวัญ) เป็นประจำ

การบายศรีสู่ขวัญของชาวอีสานเป็นพิธีกรรมผสมผสานระหว่างศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ พิธีทางพุทธศาสนาหมายถึงการนิมนต์พระสงฆ์ 5 รูป

มาเจริญพระพุทธมนต์ และประพรมน้ำพระพุทธมนต์ ต่อจากนั้นเจ้าภาพจะถวายภัตตาหาร สำหรับศาสนาพราหมณ์ จะมี พราหมณ์ หรือ หมอขวัญ เป็นผู้ทำพิธี และมีการจัดเตรียมอุปกรณ์ คือ พานทองเหลืองหรือขันสัมฤทธิ์ จัดเป็นพานบายศรี 3 หรือ 5 หรือ 7 ชั้น ประกอบด้วย ใบตอง ใบไม้และดอกไม้ และมีข้าวต้มมัด ขนม อ้อย กล้วย ปั้นข้าวเหนียว ฝ้าย เทียน นอกจากนี้ยังจัดพานอีกใบหนึ่ง มีแพรวา ผ้า หวี กระจก น้ำอบ น้ำหอม หรือเครื่องแต่งตัวของเจ้าของขวัญ ขัน 5 ข้าว 1 สำรับ และเหล้า 1 ขวด

ในพิธีสู่ขวัญพราหมณ์หรือหมอขวัญจะเป็นผู้กำหนดฤกษ์ยามในการสู่ขวัญ ผู้ร่วมพิธีสู่ขวัญประกอบด้วย หมอขวัญ ผู้รับการสู่ขวัญ ญาติมิตรและเพื่อนบ้าน พิธีสู่ขวัญมักประกอบพิธีในช่วงเช้า เจ้าภาพจะยกพานบายศรีหรือภาชน์ขวัญ (พาขวัญ)มาไว้บริเวณโถงบ้านหรือชานบ้าน จากนั้นก็จะเชิญหมอขวัญและผู้รับการสู่ขวัญนั่งหันหน้าเข้าภาชน์ขวัญ ญาติมิตรและเพื่อนบ้านที่มาร่วมงานนั้งล้อมวงรอบภาชน์ขวัญทุกคนพนมมือ หมอขวัญจะจุดทียนตั้งบนยอดของภาชน์ขวัญ หมอขวัญจะเริ่มสวดบทสูตรขวัญ บทสูตรขวัญจะมีลักษณะร้อยกรอง บางทีเรียกว่ากาพย์หรือฮ่าย (ร่าย) การสวดเริ่มด้วยภาษาบาลี จากนั้นก็เป็นภาษาท้องถิ่นหรือภาษาอิสาน ก่อนจบแต่ละตอนของการสวด หมอขวัญจะเรียกขวัญโดยลงท้ายด้วย “มาเด้อ ขวัญเอย” หรือ “มาเย้อ ขวัญเอย” ผู้ที่นั่งล้อมวงภาชน์ขวัญก็จะร้องรับพร้อมกันว่า “มาเด้อ ขวัญเอย” เมื่อบทสูตรขวัญเรียบร้อยแล้ว หมอขวัญจะเอาฝ้ายผูกข้อมือผู้รับการสู่ขวัญ จากนั้นพ่อแม่และญาติพี่น้องก็มาผูกให้ต่อไป สมัยก่อนการผูกฝ้ายนิยมผูกมือซ้าย ต่อมามีการผูกทั้งข้อมือซ้ายและขวา ด้ายผูกข้อมือมักจะผูกไว้ 2-3 วันหรือ 7 วัน ก็ดึงออก บางทีเก็บไว้เพื่อเป็นสิริมงคล ในปัจจุบันชาวอิสานยังคงปฏิบัติพิธีสู่ขวัญ โดยเฉพาะการสู่ขวัญบ่าวสาวและการสู่ขวัญแขกที่มาเยือน แต่ความนิยมก็ลดลงกว่าในอดีต

2.4 ความเชื่อและพิธีสู่ขวัญของชาวไทยภาคใต้

ชาวไทยภาคใต้มีความเชื่อเรื่องขวัญเช่นเดียวกับชาวไทยภาคอื่น มีการเอ่ยถึงการทำขวัญข้าว การทำขวัญนาค การทำขวัญบ่าวสาว แต่ไม่มีข้อมูลที่ชัดเจนนักการทำขวัญของชาวไทยภาคใต้ที่มีการปฏิบัติและสืบทอดต่อเนื่องคือ **“การทำขวัญเรือ”**

ในปี พ.ศ. 2544 อุมารินทร์ ตุลารักษ์ ได้ศึกษา เรื่อง “บททำขวัญเรือและพิธีทำขวัญเรือของชาวไทยภาคใต้ : การสร้างสรรค์และการถ่ายทอด โดยศึกษาบททำขวัญเรือของชาวไทยในจังหวัดชุมพร นครศรีธรรมราชและสุราษฎธานี” พิธีทำขวัญเรือเป็นพิธีกรรมผสมผสานระหว่างความเชื่อเรื่องขวัญ พุทธศาสนา คติทางพราหมณ์และความเชื่อเรื่องผี การทำขวัญเรือเป็นการทำให้แม่ย่านางที่ปกปักรักษาเรือและลูกเรือมีความพึงพอใจ เป็นการแสดงความเคารพ เป็นสิริมงคลและยังเป็นการขอขมาลาโทษต่อแม่ย่านาง การทำขวัญยังเป็นการแสดงออกถึงการรำลึกถึงบุณคุณของเรือที่เป็นเครื่องมือในการประกอบอาชีพ นอกจากนี้พิธีกรรมทำให้ลูกเรือมีขวัญกำลังใจ มีกำลังใจในทำมาหาหินและเกิดโชคลาภในการทำงาน การทำขวัญเรือมีการจำแนกเป็น พิธีทำขวัญเรือประมงและพิธีทำขวัญเรือยาวพายแข่ง

พิธีทำขวัญเรือประมงมักประกอบพิธีกรรมก่อนที่จะนำเรือออกไปใช้ในแม่น้ำหรือทะเล นิยมทำในวันเสาร์หรือวันอังคาร เพราะถือว่าเป็นวันแข็ง บุคคลที่เข้าร่วมในพิธีทำขวัญเรือคือหมอขวัญ เจ้าของเรือและครอบครัวของเจ้าของเรือ ลูกเรือ การทำขวัญเรือมักไม่มีบุคคลภายนอกหรือเพื่อนบ้านเข้าร่วมพิธีกรรม เครื่องสังเวยในการทำขวัญ ประกอบด้วย เครื่องบวงสรวงสังเวย มีอาหาร 12 ชนิด มี ปลา ปู กุ้ง ไก่ต้มหรือเป็ดต้ม ขนม เหล้า น้ำดื่ม อาหารหวานและผลไม้ และยังมีอุปกรณ์ผ้าแพรผูกหัวโขนเรือ ด้ายแดงด้ายขาวเพื่อใช้ผูกโขนเรือ พวงมาลัยและดอกไม้ กระดาษเงิน กระดาษทอง และทองคำเปลว แป้งหอม น้ำมันจันทน์สำหรับประพรมหัวเรือ อุปกรณ์สำหรับหมอขวัญมีบายศรีปากชาม (อาจมีหรือไม่มีก็ได้) ขันน้ำมนต์และน้ำมนต์พร้อมใบเงิน ใบทองเพื่อใช้ประพรมน้ำมนต์ ในการประกอบพิธีทำขวัญเรือหมอขวัญจะเริ่มพิธีด้วยการจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัยและปักธูปไว้ที่อาหารคาวหวานชนิดละ 1 ดอกจากนั้น หมอขวัญจะกล่าวบททำขวัญ ประกอบด้วย 7 ส่วนคือ บทประณามพจน์ บทชุมนุมเทวดา บทไหว้ครู บทอัญเชิญเทวดา บทเชิญขวัญแม่ย่านางหรือบททำขวัญเรือ บทเชิญเทวดากลับ บทขอพรและบทลาเครื่องสังเวย เมื่อใกล้ถึงบทสุดทายจะมีการผูกผ้าแพรที่หัวเรือและติดทองคำเปลวที่โขนเรือ จากนั้นจึงเจิมหัวเรือด้วยแป้งจันทร์

น้ำมันหอมและผูกโขนเรือด้วยด้ายขาวแดงและรอบลำเรือ และมีการจุดประทัดเป็นอันเสร็จพิธี ผู้เข้าร่วมพิธีกรรมสามารถรับประทานอาหารที่เป็นเครื่องบวงสรวงได้เพื่อความเป็นสิริมงคล บทบาทของพิธีทำขวัญเรือ มี 3 บทบาทคือ บทบาทเชิงจิตวิทยา บทบาททางวัฒนธรรมและเป็นกระบวนการขัดเกลาทางสังคม อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันวิถีชีวิตและสังคมมีการเปลี่ยนแปลงไป ทำให้พิธีทำขวัญเรือลดความสำคัญลงและสูญหายไปในบางพื้นที่

3. คุณค่าของพิธีสู่ขวัญ

ชาวไทยหลายชาติพันธ์เชื่อว่า ขวัญเป็นองค์ประกอบสำคัญของชีวิต ทำให้ชีวิตมีพลังและดำรงอยู่ตามครรลองปกติได้ พิธีกรรมสู่ขวัญให้ความหมายเชิงสัญญลักษณ์ที่ให้ความเป็นสิริมงคลกับชีวิต เสริมพลังขวัญและกำลังใจให้กับเจ้าของขวัญและผู้เข้าพิธีสู่ขวัญ อันกลายเป็นคำกล่าวของคนไทยที่คุ้นเคย ว่า **"ขอให้มีขวัญกำลังใจ"** ดังนั้น ขวัญจึงมีคุณค่าและความหมายต่อชีวิตคนไทย และมีพิธีสู่ขวัญเป็นพิธีที่เชื่อมโยงและแสดงออกถึงความหมายของขวัญ คุณค่าของพิธีสู่ขวัญมีดังนี้

3.1 พิธีสู่ขวัญให้กำลังใจ ความเชื่อมั่นและความอบอุ่นใจในชีวิต

พิธีสู่ขวัญเป็นพิธีการเชิงสัญลักษณ์ ที่ประกอบด้วยหมอขวัญ ผู้เข้าร่วมพิธีสู่ขวัญ เจ้าของขวัญหรือผู้รับการสู่ขวัญเจ้าภาพ บิดา มารดาและญาติพี่น้องผู้เฒ่าผู้แก่ และเครื่องประกอบพิธี (บายศรีและอุปกรณ์ตามประเภทของพิธีสู่ขวัญ) และพิธีกรรมจะดำเนินไปโดยหมอขวัญ (อาจมีผู้ช่วยของหมอขวัญ)ภายใต้เวลาและฤกษ์ที่ดีและบททำขวัญที่มีสาระและสำนวนที่สวยงามกล่าวอย่างมีลีลาจังหวะของถ้อยคำเฉพาะจะกล่าวเป็นภาษาพื้นเมือง เป็นภาษาล้านนาของภาคเหนือ ภาษาไทยลาว ของชาวอิสานเป็นต้น

ทุกพิธีกรรมมีเป้าหมายในการสร้างความเป็นสิริมงคล สร้างให้เกิดขวัญและกำลังใจต่อผู้รับขวัญและผู้ที่มาอยู่ในภาวะวิกฤตหรืออยู่ในภาวะการณ์เปลี่ยนแปลงจากภาวะหนึ่งไปสู่ภาวะหนึ่ง ผู้รับขวัญจะเกิดความอบอุ่นใจที่มีพ่อแม่

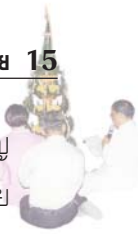

เครือญาติและมิตรมาร่วมในพิธีกรรมเพื่อให้คลายกังกลและมีกำลังใจในการเผชิญปัญหาวิกฤตการณ์หรือเรื่องราวนั้นให้ผ่านลุล่วงไปด้วยดี ตัวอย่างเช่น พิธีสู่ขวัญผู้ป่วย ทำให้ผู้ป่วยมีกำลังใจ ต่อสู้กับโรคภัยไข้เจ็บ พิธีสู่ขวัญบ่าวสาว ทำให้คู่บ่าวสาวเริ่มต้นชีวิตครอบครัวด้วยความมั่นใจและได้ข้อคิดเห็นในการครองชีวิตครอบครัวพิธีสู่ขวัญผู้ที่จะทำงานต่างถิ่น ทำให้ผู้นั้นรู้สึกถึงความห่วงใยและความเอื้ออาทรของสมาชิกในครอบครัวและเดินทางไปทำงานโดยสวัสดิภาพ และพิธีสู่ขวัญข้าวทำให้ผลผลิตอุดมสมบูรณ์ เจ้าของนาจะมีกำลังใจในการต่อสู้กับอุปสรรคในการทำนาและไม่ย่อท้อต่ออุปสรรค์ทั้งปวง เป็นต้น

3.2 พิธีสู่ขวัญช่วยเสริมสร้างความสัมพันธ์และความสามัคคีในชุมชน

ในพิธีสู่ขวัญผู้เข้าร่วม คือผู้รับขวัญและผู้เข้าร่วมพิธีสู่ขวัญ นอกจากนั้นยังมีสมาชิกในชุมชนเข้าร่วมเตรียมการและช่วยเหลือให้พิธีกรรมสำเร็จลงได้ พิธีสู่ขวัญจึงเป็นพิธีกรรมที่เป็นประเพณีที่ช่วยให้มีการรวมคน การรวมน้ำใจ เกิดความสามัคคีในญาติมิตรและในชุมชน ญาติพี่น้องจะมาช่วยเหลืองานอย่างพร้อมเพรียงและมาให้กำลังใจ เอาใจใส่และทำให้อบอุ่นใจ คลายความกังวล นอกจากนี้ พิธีสู่ขวัญผู้ใหญ่บ้าน ผู้ใหญ่หรือผู้มาเยือน จำเป็นที่จะต้องมีพิธีกรรมภายในชุมชนหรือสังคมส่วนรวม เป็นการสร้างขวัญกำลังใจและความเชื่อมั่นในกลุ่มชนชั้นสังคม ตัวอย่างเช่น พิธีสู่ขวัญบ่าวสาว พิธีทำขวัญนาค เจ้าภาพจะเชิญสมาชิกในชุมชนมาร่วมงาน ญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านที่คุ้นเคยจะมาช่วยเตรียมงาน

3.3 พิธีสู่ขวัญเป็นกระบวนการสร้างค่านิยมและสืบทอดจริยธรรมในสังคม

พิธีสู่ขวัญเป็นกระบวนการสังคมที่ก่อเกิดจากความเชื่อเรื่องขวัญผสมผสานกับความศรัทธาในพุทธศาสนา ศาสนาพราหมณ์และความเชื่อเรื่องผี นอกจากนี้ยังผนวกกับค่านิยมทางสังคมเกี่ยวกับความกตัญญู การมีสัมมาคารวะ ความเคารพ จากกระบวนการและบทสวดในพิธีสู่ขวัญจะสะท้อนถึงความเชื่อเหล่านี้ ดังนั้นพิธีสู่ขวัญจึงทำหน้าที่ในการสร้างค่านิยมและสืบทอดความดีงามในชุมชนให้คงอยู่อย่างต่อเนื่อง

กล่าวโดยสรุปได้ว่า ขวัญเป็นองค์ประกอบสำคัญของชีวิตคนไทยทุกท้องถิ่นและทุกชาติพันธุ์ คนไทยมีการดูแลและรักษาขวัญผ่านพิธีทำขวัญ ภาคกลางและชาวใต้มีการประกอบพิธีทำขวัญลดลง แต่ภาคเหนือและภาคอีสานยังคงมีความเชื่อ และพิธีทำขวัญในหลายมิติของชีวิต ในการดูแลสุขภาวะทางจิตใจและจิตวิญญาณ พิธีทำขวัญนับเป็นกระบวนการทางสังคมที่ช่วยเหลือและดูแลดุลยภาพด้านจิตใจได้อย่างสอดคล้องกับสังคมวัฒนธรรม

บรรณานุกรม

จันทร์พร นวลแพ่ง. (2539). **การทำขวัญนาคภาคกลาง : การศึกษาทางดนตรีวิทยาและมานุษยวิทยาการดนตรี.** วิทยานิพนธ์ศิลปะศาสตร์มหาบัณฑิต, สาขาวัฒนธรรมศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล

ชาคริต อนันทรามัน. (2525). **บทสูดขวัญจังหวัดเลย.** คณะวิชามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ วิทยาลัยครูเลย. รายงานการวิจัย.

ชาคริต อนันทรามัน. (2538). **จรรยาบรรณหมอพื้นบ้าน.** กรุงเทพ : โอ.เอส. พริ้นติ้ง เฮ้าส์.

ญาวิณีย์ ศรีวงศ์ราช. (2544). **การศึกษาแนวคิดเชิงปรัชญาเรื่อง "ขวัญ" ในวรรณกรรมพิธีกรรมล้านนา.** วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต, สาขาวิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ทิพย์สุดา นัยทรัพย์. (2542). **การศึกษาประเพณีทำขวัญของจังหวัดพิษณุโลก.** คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏพิบูลสงคราม. รายงานการวิจัย.

บัวศรี ศรีสูง. (2535). **ฮีต-คองอีสาน และปกิณกะคดี.** กรุงเทพ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด

บุญล้ำ ไชยพรหมวงศา. (ไม่ระบุปีที่พิมพ์). **ตำนานและประเพณีชาวบ้าน.** กรุงเทพ : แองแตร์นาติองนาล แปรสส์.

ปรีชา พิณทอง. (2534). **ประเพณีโบราณไทยอีสาน.** อุบลราชธานี : โรงพิมพ์ศิริธรรม ออฟเซ็ท.

มนัส สุขสาย. (2534). **การบายศรีสู่ขวัญ.** เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง การสืบทอดทำนองไทยอีสาน, 11 - 12 มิถุนายน 2539 ณ สถาบันราชภัฏอุบลราชธานี

ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542.** กรุงเทพ : บริษัทนานมีบุ๊ค พับลิเคชั่น จำกัด.

สมพงษ์ จิตอารีย์. (2545). **การศึกษาบทสู่ขวัญและพิธีสู่ขวัญของชาวไทลื้อ อำเภอปัว จังหวัดน่าน.** วิทยานิพนธ์ศิลปะศาสตร์มหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาและวรรณกรรมล้านนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สมชัย ใจดีและยรรยง ศรีวิริยาภรณ์. (2545). **ประเพณีและวัฒนธรรมไทย.** กรุงเทพ : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด

หม่อมเจ้าหญิงพูนพิสมัย ดิศกุล. (2545). **ประเพณีพิธีไทย.** กรุงเทพ : บริษัท สำนักพิมพ์บรรณกิจ จำกัด.

อนุสรณ์ ขจรวิทย์. (2520). **พิธีสู่ขวัญ.** เอกสารประกอบนิทรรศการ เรื่อง ไทยอีสานบ้านเฮา, 5 - 9 ธันวาคม 2520, ไม่ระบุสถานที่จัดงาน

อุมารินทร์ ตุลารักษ์. (2544). **บททำขวัญเรือและพิธีทำขวัญเรือของชาวไทยภาคใต้ : การสร้างสรรค์และการถ่ายทอด.** วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต, สาขาวิชาวรรณคดีเปรียบเทียบ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

บทที่ 2 การบายศรีสู่ขวัญของชาวอีสาน

รุจินาถ อรรถสิษฐ
กลุ่มงานการแพทย์พื้นบ้านไทย

เสฐียรโกเศศ กล่าวว่า **"ชาวอีสานเชื่อเรื่องขวัญมาก แทบจะพูดได้ว่าชาวอีสานนิยมจัดพิธีบายศรีสู่ขวัญในหลายโอกาสมากกว่าคนภาคอื่น"** คำกล่าวข้างต้นจะสะท้อนให้เห็นว่า ชาวอีสานเชื่อเรื่องขวัญและมีพิธีสู่ขวัญในชีวิตประจำวันมากมาย บทความนี้มีวัตถุประสงค์ แสดงให้เห็นถึงความเชื่อ ความหมายและวิถีปฏิบัติเกี่ยวกับขวัญในชีวิตของชาวอีสาน พร้อมทั้งรูปธรรมการฟื้นฟูความเชื่อและพิธีกรรมการสู่ขวัญของชาวผู้ไทและสำนักเชตะวัน จังหวัดอุบลราชธานี

1. ความหมายเรื่อง "ขวัญ"

ขวัญ หมายถึง สิ่งที่ไม่มีตัวตน ชาวอีสานเชื่อว่า **คนและสัตว์มีขวัญอยู่ประจำชีวิต ฝังแฝงอยู่ใน คนและสัตว์ตั้งแต่เกิด หากขวัญอยู่กับตัวตน จะมีกำลังใจ มีชีวิตชีวา มีความสุขสบาย จิตใจมั่นคง และเป็นสิริมงคลของชีวิต** นอกจากนี้ สิ่งของรอบตัวก็มีขวัญประจำอยู่เช่นกัน ตัวอย่างเช่น ขวัญบ้าน (เรือน) ขวัญเสาบ้าน (เสาเรือน) ขวัญข้าว ขวัญเกวียน ขวัญเล้าข้าว ขวัญนา เป็นต้น นอกจากนี้ วรรณกรรมบางเรื่องกล่าวว่า คนอีสานเชื่อว่าอวัยวะทุกส่วนของร่างกายมีขวัญ (ขวัน) ทั้งสิ้น ขวัญส่วนทั้งหมดของตัวตน เรียก "ขวัญตัว" เฉพาะก็มีชื่อเรียกเฉพาะ ตัวอย่างเช่น ขวัญลำตัว เรียก ขวัญคึง ยังมีขวัญหู ขวัญตา ขวัญปาก ขวัญคิ้ว ขวัญคาง ขวัญแก้ม เป็นต้น และยังมีความเชื่อว่า ขวัญจะช่วยให้เจ้าของขวัญมีกำลังใจ อยู่ดีมีสุขและประสบความสำเร็จในชีวิตและการงาน หากมีมูลเหตุที่ทำให้ขวัญออกจากร่าง หรือเสียขวัญ หรือมี

เหตุที่ได้รับผลร้ายในชีวิต หรืออาจมีมูลเหตุที่น่าชื่นชมยินดี ก็จะมีพิธีสู่ขวัญ พิธีสู่ขวัญจะทำให้เกิดขวัญกำลังใจที่เข้มแข็งที่จะต่อสู้กับปัญหาในการใช้ชีวิต และนำความสุขความเจริญมาสู่เจ้าของขวัญต่อไป

ยามที่ชาวอีสานมีมูลเหตุที่ดีและไม่ดีมาส่งผลต่อชีวิต ทำให้จิตใจไม่ดี เสียกำลังใจ ทำให้ขวัญหนีไป เกิดอาการเสียขวัญ ชาวอีสานจะทำ “พิธีสู่ขวัญ” เพื่อเรียกขวัญ ทนุถนอมกำลังใจ ปลุกปลอบและเสริมกำลังใจให้ดีดังเดิม ดังนั้น พิธีสู่ขวัญเป็นพิธีที่จัดขึ้นรับขวัญเพื่อเป็นสิริมงคลในชีวิตทั้งยามประสบโชคและประสบเคราะห์กรรม ผู้ที่ทำพิธีสู่ขวัญ เรียก**หมอขวัญหรือพราหมณ์** และการสู่ขวัญเรียกว่า **“สูตรขวัญ”** หรือ **“สูดขวัญ”**

2. ชนิดของพิธีสู่ขวัญ

เมื่อพิจารณาตามระดับความสัมพันธ์ของผู้เข้าร่วมพิธีสู่ขวัญ พิธีสู่ขวัญแบ่งเป็น 2 ชนิด คือ

2.1.1 พิธีสู่ขวัญน้อย เป็นพิธีสู่ขวัญที่จัดในหมู่ญาติพี่น้อง ทำพิธีกรรมภายในหมู่พี่น้อง เพื่อนสนิท และญาติใกล้ชิด มักไม่เชิญแขกอื่น

2.1.2 พิธีสู่ขวัญใหญ่ เป็นพิธีสู่ขวัญที่จัดในชุมชนและสังคม มักเป็นพิธีที่จัดขึ้นอย่างใหญ่โต ผู้เข้าร่วมพิธีกรรมจะมีทั้งหมู่ญาติพี่น้อง และแขกทั่วไป

3. ประเภทของพิธีสู่ขวัญ

ดังเช่นที่กล่าวข้างต้นแล้ว ขวัญมีทั้งขวัญของคน สัตว์ และสรรพสิ่งรอบตัว ชาวอีสานจึงมีขวัญหลายประเภท และมีพิธีสู่ขวัญที่หลากหลาย ดังนั้นขวัญและพิธีสู่ขวัญสามารถจำแนกได้ดังนี้

3.1 พิธีสู่ขวัญนาคและบาศรีพระสงฆ์ ชายก่อนบวชเป็นพระสงฆ์มีการบวชนาค พิธีสู่ขวัญนาคจะจัดขึ้นเพื่อเป็นสิริมงคล และให้นาคได้รับรู้และซาบซึ้งถึงพระคุณของพ่อแม่ และเมื่อพระสงฆ์ได้สมณศักดิ์ จะทำการบาศรีสู่ขวัญให้ หรือเวลา

เอาพระพุทธรูปขึ้นก็ทำบาศรีพระสงฆ์ทั้งวัน เป็นการส่งเสริมให้พระสงฆ์เป็นผู้สืบทอดมรดกทางศาสนาสืบไป

3.2 ขวัญ และพิธีสู่ขวัญในวิถีชีวิตประจำวัน

❋ พิธีสู่ขวัญเด็กเกิดใหม่ เด็กอ่อนและเด็กเล็ก เป็นพิธีสู่ขวัญที่จัดเพื่อแสดงความยินดี เมื่อมีเด็กเกิดใหม่ หรือหากเด็กที่ตกใจ หรือเห็นอะไรที่น่ากลัวเด็กตกใจ พ่อแม่จะทำพิธีสู่ขวัญให้เด็ก บทสู่ขวัญจะเป็นการสวดมนต์ และเชิญเทวดามาดูแลและเรียกขวัญกลับมาสู่ตัว

❋ พิธีสู่ขวัญแม่มาน (หญิงตั้งครรภ์) พิธีสู่ขวัญแม่อยู่กรรม (อยู่ไฟ) และพิธีสู่ขวัญแม่ ออกกรรม ชาวอีสานเชื่อว่าการตั้งครรภ์ คลอดลูกและอยู่ไฟ เป็นช่วงที่ผู้หญิงต้องการกำลังใจ และผู้หญิงที่คลอดบุตรต้องอยู่ไฟ ขณะอยู่ไฟผู้หญิงจะทุกข์ทรมาน มีข้อห้ามและข้อปฏิบัติ เมื่อออกไฟ ญาติพี่น้องจะมีการเอาอกเอาใจ และจัดสู่ขวัญเพื่อปลอบใจ

❋ พิธีขวัญกินดอง หรือพิธีขวัญเอาผัวเอาเมีย เป็นพิธีสู่ขวัญของคู่บ่าวสาว ชาวอีสาน เรียกการแต่งงานว่าการกินดอง การสู่ขวัญในงานแต่งงานยังคงอยู่ในวิถีชีวิตของชาวอีสานในปัจจุบัน

❋ พิธีสู่ขวัญเมื่อชีวิตมีการเปลี่ยนแปลง เมื่อมีเหตุการณ์ที่ชีวิตมีการเปลี่ยนแปลงดีขึ้น หรือประสบผลสำเร็จ เช่น การได้เลื่อนยศ เลื่อนตำแหน่ง การไปทำงานต่างถิ่นหรือต่างประเทศ การไปทำงานต่างถิ่นและกลับบ้าน การเกษียณอายุงาน เป็นต้น ก็มีการพิธีบายศรีสู่ขวัญ

❋ พิธีสู่ขวัญผู้มาเยือน ประเพณีบายศรีสู่ขวัญสำหรับแขกผู้มาเยือนพบเห็นได้ทั่วไปในภาคอีสาน หรืออาจเรียกได้ว่า เป็นประเพณีที่ภาคอีสานจัดขึ้นเมื่อมีคนต่างถิ่นมาเยี่ยมเยือน หรือหากผู้นั้นนำความเจริญหรือเรื่องดีงามที่เป็นมงคลมาสู่หมู่บ้านย่อมจัดพิธีสู่ขวัญได้

3.3 พิธีสู่ขวัญผู้ป่วย หากผู้ป่วยมีอาการเจ็บไข้เป็นเวลานาน หากหายจากการป่วยแล้ว แต่ร่างกายยังไม่แข็งแรง เรียกว่า “ขวัญหนีเนื้อหรือคึง” จะทำพิธีสู่ขวัญให้

นอกจากนี้ ชาวอีสานยังมี “พิธีส้อนขวัญ” การส้อนขวัญคือการเรียกขวัญคืนมา (ส้อน เป็นภาษาอีสาน หมายถึง ช้อนหรือตัก) เมื่อมีคนประสบกับอุบัติเหตุทำให้เจ็บป่วยหนัก ไม่สบาย ผู้ป่วยจะตกใจและเสียขวัญ ญาติพี่น้องจะทำพิธีส้อนขวัญให้ อุปกรณ์ที่ใช้ส้อนคือ สวิง บางแห่งจะใช้กระติบข้าว หรือก่องข้าวใหม่ หากใช้สวิงให้เอาข้าวเหนียวนึ่งปั้นใส่ลงไป ถ้าเป็นก่องข้าว ให้เอากระจกเงาเล็ก ๆ หวี น้ำหอม และสิ่งของเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่ผู้ป่วยชอบใช้ และให้ใส่ฝ้ายผูกแขน 2 เส้น ใส่รวมทุกอย่างในไว้ในก่องข้าว ผู้ที่จะไปส้อนขวัญมักไปอย่างน้อย 2 คน คนที่ใกล้ชิดที่สุดอาจเป็นสามี ภรรยา ลูก ปู่ย่าหรือตายาย เพราะเชื่อว่าขวัญของผู้ป่วยจะดีใจและรีบกลับมาเมื่อเป็นญาติ สถานที่ที่ทำพิธีส้อนขวัญ คือบริเวณที่ผู้ป่วยพบอุบัติเหตุหรือเป็นสถานที่ที่ฝันเห็นบ่อย ๆ และไม่สบาย พอไปถึงบริเวณนั้น ผู้นำก็จะนำเรียกหากผู้ป่วยชื่อมี ก็เรียกว่า “พ่อมีเอย พ่อมีเอย อย่าสิมาอยู่ค้างกลางไฮ แกมหมูกา อย่าสิมาอยู่ค้างกลางนาแกมหมูไก่ อย่าสิมาอยู่ค้างไพรกว้าง บ่ แม่นเฮือน มาสา มาเมื่อมาอยู่เฮือนอยู่ซานเฮา” แล้วทุกคนก็ช่วยกันเรียกหา พร้อมกันนั้น ผู้ทำพิธีก็ทำท่าส้อนขวัญหรือช้อนสวิง หรือเปิดก่องข้าว แล้วแกว่งไปมาเพื่อให้ขวัญเข้ามาอยู่ในก่องข้าว และจึงนำอุปกรณ์กลับบ้าน พอถึงบ้าน ก็นำฝ้ายออกมาและผูกข้อมือพร้อมว่าคาถาผูกแขน 3 จบ เป็นเสร็จพิธี

3.4 พิธีสู่ขวัญหลวง เวลาพ่อแม่หรือผู้เฒ่าเจ็บป่วยและรักษาด้วยยาไม่หาย ก็ให้ทำพิธีสู่ขวัญให้ 3 คืน ก็จะหาย สิ่งของที่ใช้ก็เหมือนพิธีบายศรีสู่ขวัญปกติ แต่เพิ่มธูปเทียนให้เท่าอายุของผู้ป่วย ให้สวดเวลากลางคืน ประมาณ 3 - 4 ทุ่ม

3.5 พิธีสู่ขวัญเฮือน ชาวอีสานเรียกบ้านว่า “เฮือน” พิธีสู่ขวัญเฮือนจะมีบทสู่ขวัญที่กล่าวถึงการปลูกเฮือนให้เป็นสิริมงคล การปลูกเรือนที่ถูก หากไม่ถูกแบบก็จะนำความไม่มงคลมาให้

นอกจากนี้ ชาวอีสานยังมีพิธีสู่ขวัญที่เกี่ยวข้องกับการทำนา และสถานที่ที่เกี่ยวกับข้าว คือ พิธีสู่ขวัญนา พิธีสู่ขวัญลาน พิธีสู่ขวัญเล้า มักทำพิธีในปีที่ได้ข้าวจำนวนมาก และยังมีพิธีสู่ขวัญช้าง ม้า วัว ควาย ในโอกาสที่ซื้อสัตว์มาใหม่ หรือสัตว์เลี้ยงมีลักษณะดี สวยงามและถูกใจเจ้าของ

4. องค์ประกอบและกระบวนการของพิธีบายศรีสู่ขวัญ

พิธีสู่ขวัญเป็นพิธีกรรมผสมผสานระหว่างศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ ส่วนใหญ่จะเริ่มด้วยการนิมนต์พระสงฆ์อย่างน้อย 5 รูปสวดเจริญพระพุทธมนต์ และถวายภัตตาหาร จากนั้นหมอขวัญจะทำพิธีสู่ขวัญให้กับเจ้าของขวัญและผู้ร่วมพิธีกรรม เพื่อให้มีกำลังใจเจริญรุ่งเรือง และปลอดพ้นจากอันตรายทั้งปวง

ผู้เข้าร่วมพิธีสู่ขวัญขึ้นอยู่กับประเภทของการสู่ขวัญ ผู้เข้าร่วมสำคัญคือ เจ้าของขวัญหรือบุคคลที่ญาติมิตรจะทำพิธีสู่ขวัญให้ หมอขวัญ ญาติพี่น้อง และบุคคลทั่วไปที่เกี่ยวข้อง หมอขวัญจะเป็นบุคคลที่สำคัญในกระบวนการสู่ขวัญ ชาวอีสานมีการเรียกชื่อหมอขวัญหลายชื่อ คือ พราหมณ์ หมอพราหมณ์ หมอสู่ขวัญ หมอสูดขวัญ หมอขวัญจะประกอบพิธีกรรม และสวดบทสู่ขวัญ หรือ “สูตรขวัญ” (สูดขวัญ) เพื่อให้ผู้รับขวัญและผู้ที่อยู่ในพิธีกรรมมีกำลังใจดี สภาพจิตใจเข้มแข็งและสมบูรณ์ ช่วยรักษาจิตใจของผู้ป่วย หมอขวัญจะประกอบพิธีกรรมในหลายวาระของชีวิต บทสูดขวัญเป็นบทสวดเชิญพระรัตนตรัย เทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มาสวดให้พร ดูแล และปกปักรักษาเจ้าของขวัญ มีทั้งคำตักเตือนและคำสั่งสอนผู้ที่อยู่ในพิธีกรรมปฏิบัติตนตามครรลองที่ดี เนื้อหาของบทสูดขวัญจะแตกต่างกันไปตามพิธีกรรม หมอขวัญในพิธีสู่ขวัญจะแต่งกายชุดขาว และมีสไบสีขาวพาดบ่า หมอขวัญที่ชุมชนยอมรับมักจะเป็นหมอขวัญที่อาวุโส ปฏิบัติศีล 5 และวันพระถือศีล 8 เป็นคนสมถะ มีข้อคะลำในการบริโภคอาหาร (ข้อปฏิบัติ) มีความจำดี จดจำบทสู่ขวัญที่มีความยาวได้ชัดเจน นอกจากนี้ หมอขวัญควรมีเสียงดัง ฟังชัดเจน น้ำเสียงไพเราะ สละสลวย ฟังแล้วทำให้เกิดความยินดี เกิดศรัทธา ปสาทะอุตสาหะ มุ่งหวังจะทำความดียิ่งขึ้นไป ในชุมชนอีสาน หมอขวัญจะมีทุกตำบล บางตำบลก็มีหลายคน เมื่อชาวบ้านต้องการจัดพิธีสู่ขวัญ ก็จะเชิญหมอขวัญมาทำพิธี และมีรายได้เพื่อตอบแทนการทำพิธีสู่ขวัญด้วย

ส่วนประกอบในพิธีสู่ขวัญที่สำคัญคือ **“พาขวัญ”** ในพิธีสู่ขวัญหรือพิธีสูดขวัญจะมีการจัดพาขวัญเพื่อเป็นสื่อกลางในการประกอบพิธีกรรม ชาวอีสานดั้งเดิมมักเรียกส่วนประกอบพิธีกรรมจัด และวางไว้ตรงกลางของพิธีสู่ขวัญว่า พาขวัญ ต่อมามีการ

ปรับเปลี่ยนการเรียกเป็น **“พานบายศรีสู่ขวัญ”** คำว่า **“บายศรี”** เป็นคำที่บัญญัติขึ้นใหม่ ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ระบุว่า บายศรีคือ เครื่องเชิญขวัญหรือรับขวัญ ทำด้วยใบตองรูปคล้ายกระทง เป็นชั้น ๆ มีขนาดใหญ่เล็กสอบขึ้นไปตามลำดับ เป็น 3 ชั้น 5 ชั้น 7 ชั้น หรือ 9 ชั้น มีเสาปักตรงกลางเป็นแกน มีเครื่องสังเวยวางอยู่ในบายศรีและมีไข่ขวัญเสียบอยู่บนยอดบายศรี เช่น บายศรีตอง บายศรีปากชาม บายศรีใหญ่ เป็นต้น คำว่า บาย แปลว่า ข้าว (ภาษาเขมร) และคำว่า ศรี แปลว่า ศิริ ให้ความหมายว่า ข้าวอันเป็นสิริ หรือข้าวขวัญ ในยุคหลัง คนอีสานมักเรียกกันว่า พิธีบายศรีสู่ขวัญ อย่างไรก็ตาม ส่วนประกอบและความเชื่อของพาขวัญและพานบายศรี อาจมีความแตกต่างกันอยู่บ้าง ในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะ การจัดเตรียมส่วนประกอบของพาขวัญ เท่านั้น

พาขวัญ เป็นสื่อกลางของความเชื่อเกี่ยวกับขวัญ หรือ อาจพิจารณาได้ว่าเป็นเครื่องสังเวยเทวดา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์เพื่อดูแลและปกปักรักษาเจ้าของขวัญ พาขวัญจะประกอบด้วย โตกไม้ (ขันโตกของชาวเหนือ) พานทองเหลือง หรือขันขนาดใหญ่ อาจเป็นขันไม้ ขันเงิน ขันทองเหลือง ขันสัมฤทธิ์ (ขันลงหิน) หรือขันอลูมิเนียมก็ได้ ภายในพานหรือขัน ประกอบด้วยกรวยขนาดใหญ่ กรวยขนาดกลาง และกรวยขนาดเล็ก กรวยทำด้วยใบตองกล้วย วิธีวางกรวยคือ กรวยขนาดใหญ่วางไว้ตรงกลาง กรวยขนาดกลางตั้งเป็นมุมสี่มุมล้อมรอบกรวยใหญ่ ส่วนกรวยขนาดเล็กเย็บติดกรวยขนาดกลาง 5 อัน ที่ยอดของกรวยทุกขนาดใช้ดอกไม้สีขาวหรือสีเหลืองเสียบไว้ บริเวณยอดของพาขวัญ เสียบเทียน 1 เล่ม ในพาขวัญใส่ข้าวเหนียว 2 ปั้น ไข่ไก่ต้ม 1 ฟอง ข้าวต้มมัด 1 มัด กล้วยน้ำว้าสุก 1 - 2 ลูก เทียนน้ำหนัก 1 บาท เทียนฮอบหัว (เทียนมีความยาวรอบศรีษะของเจ้าของขวัญ) เทียนค่าคึง (เทียนวัดจากสะดือถึงคอ) ของผู้เข้าพาขวัญอย่างละ 1 เล่ม เหล้าขาวที่เปิดไว้ 1 ขวด และฝ้ายผูกแขนวางไว้ทุกช่วงของกรวยเล็ก โดยมีจำนวนเพียงพอสำหรับแขกที่รับเชิญทั้งหมด นอกจากนี้ในพาขวัญยังเตรียม ใบคูณ ใบยอและใบพลูไว้ด้านข้าง เพื่อให้หมอขวัญใช้ทำพิธีสู่ขวัญด้วย

ส่วนประกอบที่อยู่ในพาขวัญมีความเชื่อทางศาสนาพุทธผสมกับศาสนาพราหมณ์โดย กรวยใหญ่ตรงกลางพาขวัญ หมายถึงใจ เชื่อว่า การกระทำทุกอย่าง

สำเร็จด้วยใจ กรวยขนาดกลาง มีจำนวน 4 กรวย ตั้งอยู่สี่มุมของพาขวัญ หมายถึงธาตุทั้ง 4 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ อันเป็นองค์ประกอบของร่างกาย ในทัศนะของการแพทย์แผนไทย ส่วนกรวยขนาดเล็ก 5 กรวย ที่ล้อมรอบกรวยขนาดกลาง หมายถึง รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จะเห็นได้ว่า เครื่องประกอบในพาขวัญสะท้อนความเชื่อทางศาสนาทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม มนุษย์มีกายและใจสัมพันธ์กัน การสู่ขวัญจึงเป็นพิธีกรรมที่สะท้อนถึงความเชื่อของพุทธและพราหมณ์ ประกอบกัน

การเตรียมพาขวัญอาจจะมีรายละเอียดแตกต่างกันไปตามท้องถิ่น ส่วนประกอบในพาขวัญ บางครั้งก็จะมี เงิน มีด และดอกไม้หลากชนิด เช่น ดอกฝาง ดอกรัก ดอกดาวเรือง ใบเงิน ใบคำ ใบคูณ ใบยอป่า เป็นต้น และยังมีผ้า 1 ผืน แพร 1 วา หวี กระจกเงา น้ำอบ สร้อย แหวนที่เป็นของเจ้าของขวัญด้วย นอกจากนี้ ในปัจจุบัน การตบแต่งพาขวัญ จัดทำกันอย่างสวยงาม ทำเป็นหลายชั้น ตั้งแต่ 3 ชั้น 5 ชั้น 7 ชั้น และ 9 ชั้น ขึ้นกับความสามารถและประเภทของพิธีสู่ขวัญ อย่างไรก็ตาม ผู้เฒ่าเชื่อว่า หากเป็นบุคคลธรรมดา อาจจัดเป็น 3 ชั้น และ 5 ชั้น ส่วนพระเจ้าอยู่หัวและเชื้อพระองค์จะจัดเป็น 7 ชั้น และ 9 ชั้น สำหรับการเตรียมฝ้ายที่ใช้ในพิธีสู่ขวัญใช้ด้ายดิบ นำมาจัดเป็นวง วงละ 3 เส้น คนธรรมดาใช้จำนวน 3 เส้น ส่วนผู้มีศักดิ์มีตระกูลใช้ 5 เส้น ความยาวพอที่จะพันรอบข้อมือได้ ใช้การเด็ดให้ขาดด้วยมือ ห้ามใช้มีดตัด จำนวนของฝ้ายผูกแขนควรเตรียมให้เพียงพอสำหรับผู้ที่มาในงาน ฝ้ายผูกแขนให้นำไปผูกไว้กับก้านมะพร้าว และปักไว้ในกรวย หรือใบศรี หรือวางในใบพาขวัญก็ได้

5. กรณีศึกษาที่ 1 การบายศรีสู่ขวัญสำหรับผู้มาเยือนของชาวผู้ไท

ชาวผู้ไทเป็นกลุ่มชนชาติที่มีเอกลักษณ์ และมีวัฒนธรรมยาวนาน ชาวผู้ไทอาศัยอยู่ในหลายจังหวัดของภาคอีสาน ชาวผู้ไทมีจิตใจรักสงบเชื่อมั่นในพุทธศาสนา ชอบเข้าวัดทำบุญ และช่วยเหลืองานประเพณีด้วยความศรัทธา ชาวผู้ไทจะนับถือวิญญาณบรรพบุรุษ มีความเชื่อว่า ผีปู่ย่าตายายเสียชีวิตไป จะเป็นวิญญาณมาอยู่ในบ้านเรือนของลูกหลานเพื่อคุ้มครองและป้องกันคนในบ้านและเครือญาติ หากจะมี

คนในบ้านไปทำงานหรือไปค้าขายต่างถิ่น ญาติพี่น้องจะจัดการสู่ขวัญเพื่อให้เทพและผีคุ้มครองให้ปลอดภัย

นอกจากนี้ ชาวผู้ไทนิยมจัดพิธีบายศรีสู่ขวัญให้ผู้มาเยือน เชื่อว่าการบายศรีสู่ขวัญเป็นสิริมงคล เป็นกำลังใจ และมีความสุขความเจริญในชีวิต ผู้ประกอบพิธีบายศรีสู่ขวัญ เรียกว่า "พราหมณ์" เป็นบุคคล ที่มีคุณธรรม ความดีและเป็นที่เลื่อมใสในชุมชน ผู้ที่เข้าร่วมพิธีบายศรีสู่ขวัญเพื่อต้อนรับผู้มาเยือน มี พราหมณ์ ผู้มาเยือน ชาวบ้านในหมู่บ้าน (เจ้าของบ้าน) และผู้ฟ้อนรำบายศรี จากข้อมูลที่ศึกษาการบายศรีสู่ขวัญของชาวผู้ไทที่อำเภอเรณูนคร จังหวัดนครพนม ชาวผู้ไทเชื่อว่า ขวัญของผู้มาเยือนอาจหลงเพลินชมธรรมชาติ จึงทำพิธีเรียกขวัญให้กลับคืนสู่ตน และเชื่อว่าการสู่ขวัญจะเป็นสิริมงคลกับชีวิต เป็นกำลังใจที่จะประกอบคุณงานความดี และมีความสุขความเจริญในชีวิตสืบไป พิธีบายศรีสู่ขวัญสำหรับผู้มาเยือน ประกอบด้วย 3 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การรำบายศรีสู่ขวัญ การรำบายศรีเป็นการฟ้อนรำ และมักแสดงคู่กับการบายศรีต้อนรับผู้มาเยือนจากต่างถิ่น พิธีสู่ขวัญแบบอื่นไม่นิยมการรำบายศรีสู่ขวัญ การรำบายศรีสู่ขวัญเป็นการรำเพื่อเรียกขวัญ และเป็นสิริมงคล ผู้ฟ้อนรำบายศรีเพื่อเรียกขวัญ เป็นผู้หญิง แต่งกายสวยงามด้วยผ้าไหม เสื้อแขนกระบอก พร้อมทั้งมีผ้าสะไบเฉียงห่มไหล่ ผมเกล้ามวย และทัดดอกไม้เป็นอุบะห้อย ชาวผู้ไทเชื่อว่าเสื้อผ้าควรมีสีสันสะดุดตา ขวัญจึงกลับสู่ร่างเดิม ผู้ฟ้อนรำบายศรีเป็นชาวบ้านหรือนักเรียน ขณะฟ้อนรำบายศรีมีการบรรเลงดนตรีและร้องเพลงบายศรี สาระของเพลงบายศรีมีความหมายว่า โอกาสนี้เป็นวันดี วันที่นำความสุขความเจริญมาสู่คณะของท่าน พวกเรามีความยินดี ได้มาฟ้อนรำ และร้องร่ายด้วยความเต็มใจ พวกเราได้ช่วยกันประดิษฐ์พานบายศรี แทนความรักสามัคคีและให้มีความปรองดองร่วมกัน พร้อมทั้งให้เทพทุกองค์ประทานพรให้ทุกท่านมีความสุข ความมั่นคง และปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ เครื่องดนตรีที่ประกอบการรำบายศรีสู่ขวัญ คือ ระนาด กลอง พิณ แคน และฉิ่ง

ขั้นตอนที่ 2 พิธีบายศรีสู่ขวัญทางศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ ก่อนทำพิธีบายศรีสู่ขวัญ เจ้าภาพจะหาฤกษ์ยามก่อน จากนั้นจึงเตรียมอุปกรณ์และพิธีกรรมรายละเอียดขึ้นกับเป็นการบายศรีสู่ขวัญในลักษณะของงานที่แตกต่างกัน เช่น การสู่ขวัญเฮือน การสู่ขวัญบ่าวสาวกินดอง (งานแต่งงาน) การสู่ขวัญเฮือน เป็นต้น ช่วงพิธีกรรมจะเริ่มด้วยการนิมนต์พระสงฆ์อย่างน้อย 5 รูป เจริญพระพุทธมนต์ มีการเตรียม “พาขวัญ” และบาตรน้ำมนต์เข้าร่วมในพิธี พระสงฆ์สวดไชยมงคลคาถาและถวายภัตราหารเช้าหรือภัตตาหารเพลก็ได้ จากนั้นก็ประพรมน้ำมนต์ และนำฝ้ายมาผูกแขนเพื่อรับขวัญเป็นเสร็จพิธีก็ได้

หากเป็นพิธีสู่ขวัญทางศาสนาพราหมณ์ เจ้าภาพจะหาฤกษ์ที่เป็นมงคล เตรียมอุปกรณ์และสถานที่ที่ประกอบพิธีกรรม พราหมณ์จะเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมและคัดเลือก “คำสู่ขวัญ หรือคำกลอนสูตรขวัญ” ที่เหมาะกับงานสู่ขวัญ การสูตร (คำว่าสูตร เป็นคำเก่าแก่ของคนอีสาน หมายถึง การสวด อย่างเช่น สวดมนต์เรียกว่าสูตรมนต์ สวดขวัญ เรียกสูตรขวัญ) หรือการสวดคำสู่ขวัญโดยพราหมณ์จะต้องมีเสียงชัดเจน สละสลวย ไพเราะ ผู้ฟังฟังแล้วเกิดความรู้สึกดีใจ เกิดศรัทธาและมุ่งมั่นทำความดียิ่งขึ้น อุปกรณ์ที่สำคัญคือ “พาขวัญ” หรือ “พานบายศรี” พาขวัญทำด้วยขันเงิน ขันทองหรือขันโตกทองเหลือง ภายในขันมีกรวยทำด้วยใบตองตานีประดับด้วยดอกไม้มีดอกรัก ดอกบานไม่รู้โรย ดอกดาวเรือง กระติบข้าว ไก่ต้ม 1 ตัว ไข่ต้ม 1 ฟอง ข้าวต้มมัด ขนม กล้วย หมากพลู ยาเส้น ธูป เทียน เข็ม ด้าย ข้าวสาร หัวหมู เงินสำหรับไหว้ครู 20 บาท และฝ้ายขาวสำหรับผูกข้อมือสำหรับผู้เข้าร่วมพิธีกรรม

เมื่อเริ่มพิธีกรรม พราหมณ์จะมีการไหว้ครูโดยพราหมณ์กล่าวคำไหว้ครูจากนั้นจึงมีการฟ้อนรำบายศรี หลังจากนั้น เจ้าภาพจะเชิญผู้มาเยือนมานั่งล้อมพาขวัญและชาวบ้านในหมู่บ้านจะมานั่งล้อมวงอยู่รอบผู้มาเยือน โดยมีพาขวัญหรือพานบายศรีเป็นศูนย์กลาง ผู้เฒ่าผู้แก่จะนำด้ายสายสิญจน์ที่พันรอบพานบายศรีผ่านพราหมณ์มาให้ผู้มาเยือนจับไว้ ผู้ที่อยู่ไกลจะแตะตัวกันก็ได้ จากนั้นพราหมณ์จะ

สูตรขวัญ หรือสวดคำสู่ขวัญเพื่อเรียกขวัญให้มาอยู่กับเนื้อกับตัว คำสูตรขวัญจะมีเนื้อหาเรียกขวัญและเชิญสิ่งศักดิ์สิทธ์ประทานพรให้มีความสุขความเจริญประสบผลในสิ่งที่ปรารถนาและปราศจากโรคภัยและสิ่งรบกวน เมื่อพราหมณ์สูตรขวัญเสร็จแล้ว ผู้เฒ่าผู้แก่จะนำเอาฝ้ายที่เตรียมไว้มาจับเป็นวง วงละ 3 เส้น และตัดให้ขาดด้วยการดึง ผู้เฒ่าผู้แก่จะนำเอาสิ่งของจากพาขวัญมาใส่มือพราหมณ์ มี ข้าวเหนียว ไก่ต้ม 1 ตัว ไข่ต้ม 1 ฟอง ขนม เหล้า 1 ขวด และเงิน 20 บาท เป็นการผูกแขนพราหมณ์อันเป็นค่าบูชาครู รวมทั้งผูกแขนให้พราหมณ์ก่อนเพื่อเรียกขวัญให้พราหมณ์ จากนั้นจึงผูกแขนผู้มาเยือน

ขั้นตอนที่ 3 พิธีการผูกแขนหรือการผูกขวัญ การผูกแขนเป็นการผูกขวัญโดยที่พราหมณ์ ผู้เฒ่าผู้แก่ และชาวบ้านผูกแขนให้กับแขกหรือผู้มาเยือน ฝ้ายที่ใช้ผูกแขนเป็นฝ้ายสีขาว ถือว่าเป็นของ บริสุทธ์ สะอาด และศักดิ์สิทธ์ การผูกแขนโดยทั่วไป ผู้ที่รับการผูกแขนจะยื่นมือซ้ายออกไปรับฝ้าย และมือขวาพยุงแขนซ้ายของเจ้าของขวัญขณะที่พราหมณ์ผูกแขนให้ ผู้ที่นั่งอยู่ด้านหลังหรืออาจยื่นมือแตะแขนผู้ที่อยู่ด้านหน้า เพื่อเป็นการแสดงถึงความสัมพันธ์ทางกายและทางจิตใจ ผู้ที่ผูกแขนให้ผู้มาเยือน จะกล่าวอวยพรให้มีความสุขความเจริญปราศจากโรคภัยไข้เจ็บและมีขวัญ มีกำลังใจที่ดี เมื่อผูกเสร็จผู้รับการผูกแขนจะไหว้เพื่อรับพรจากผู้ที่ผูกแขน ฝ้ายผูกแขนมักทิ้งไว้กับข้อมือราว 3 วัน ก่อนจะดึงทิ้ง และเวลาทิ้งห้ามทิ้งในที่สกปรก เพราะถือว่า ฝ้ายเป็นศูนย์รวมจิตใจ คนโบราณมักเก็บรักษาไว้เพื่อป้องกันอันตราย หรือเก็บไว้เพื่อเป็นสิริมงคลกับตนเอง หลังจากนั้นจึงรับประทานอาหารร่วมกัน

6. กรณีศึกษาที่ 2 สำนักเชตะวัน : โรงเรียนหมอพราหมณ์สู่ขวัญแห่งแรกของประเทศไทย

ชาวอีสานมีประเพณีบายศรีสู่ขวัญซึมซ่านอยู่ในวิถีชีวิต ชาวอีสานเรียกหมอขวัญว่า **"หมอสูด"** บางแห่งเรียก **"หมอพราหมณ์"** (Brahmanic Ritualists) ในปัจจุบัน วัฒนธรรมอีสานมีการเปลี่ยนแปลงไป คนรุ่นใหม่สนใจสืบทอดพิธีสู่ขวัญลดลง

การสู่ขวัญถูกย่นย่อพิธีและลดสาระของบทสู่ขวัญลง คำสอนและคำแนะนำถูกทำให้สั้นลงเพราะต้องการให้พิธีกรรมใช้เวลาน้อยลง หมอพราหมณ์ที่มีความรู้และความชำนาญน้อยลง อย่างไรก็ตาม การสู่ขวัญยังคงเป็นพิธีกรรมในชีวิตของชาวอีสาน ทั้งเหตุการณ์ดี และเหตุการณ์ร้าย ด้วยเหตุนี้ **นายเชษฐ์ชวาล บุญงอก** นายอำเภอตาลสุม จังหวัดอุบลราชธานี ร่วมกับ นายทองดี ลำต้น หมอขวัญ ตั้งโรงเรียนหมอพราหมณ์สู่ขวัญ ใช้ชื่อว่า **"สำนักเชตะวัน"** ตั้งอยู่ที่ตำบลไร่น้อย อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี มีเป้าหมายคือการศึกษาพัฒนาและฝึกอบรมภูมิปัญญาไทย ภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอุบลราชธานี

สำนักเชตะวัน เชตะวันเป็นชื่อสถานที่ที่พระพุทธเจ้าทรงประทับในอดีต สำนักเชตะวันมีวัตถุประสงค์คือ (1) เพื่ออนุรักษ์และเผยแพร่วัฒนธรรมประเพณีของท้องถิ่น (2) เพื่อให้ความรู้ ขนบธรรมเนียม ปรับเปลี่ยนทัศนคติ และเพิ่มทักษะแก่หมอสู่ขวัญ (3) เพื่อฝึกอบรมหมอพราหมณ์ประจำทุกหมู่บ้าน (4) เพื่อปรับปรุงและสังคายนาบทสู่ขวัญ (บทสูตร) ให้เหมาะสมและทันสมัยยิ่งขึ้น (5) เพื่อขยายเครือข่ายด้านวัฒนธรรมและสร้างบุคลากรด้านศาสนาวัฒนธรรมชุมชนในทุกหมู่บ้าน สำนักเชตะวันจัดทำหลักสูตรเพื่อรับผู้สนใจเข้าร่วมอบรมเป็นหมอสู่ขวัญ หลักสูตรอบรมการสู่ขวัญประกอบด้วยภาคทฤษฎี 7 วัน และภาคปฏิบัติในชุมชน 3 เดือน จากนั้นจะทำการสอบเพื่อวัดผล หากผ่านก็จะได้ใบสัมฤทธิ์ผล และขึ้นทะเบียนเป็นพราหมณ์ชั้นตรี ในอนาคต สำนักเชตะวันจะมีการสอบเป็นพราหมณ์ระดับสูงขึ้น ผู้ใดมีความสามารถและความเชี่ยวชาญมากขึ้น ก็ให้มาสอบเพื่อรับการขึ้นเป็นพราหมณ์ต่อไป ขณะนี้สำนักเชตะวัน จะเป็นอบรมพราหมณ์ 3 รุ่นแรก รุ่นละ 14 คน โดยได้รับงบประมาณจากองค์การบริหารส่วนตำบล ในรุ่นแรกมีการรับผู้สนใจเป็นชายทั้งหมด อบรมภาคทฤษฎี 7 วันใน เดือนกันยายน 2547 ที่ผ่านมา นายเชษฐ์ชวาล บุญงอก กล่าวถึงงานครั้งนี้ว่า "ผมเห็นว่าวัฒนธรรมเป็นเรื่องที่เป็นรากฐานของคนในสังคมและประเทศ ทุกวันนี้วัฒนธรรมเริ่มเสื่อมหายไป หากไม่มีใครอนุรักษ์และพยายามรวบรวมไว้อนาคตวัฒนธรรมที่ดีอาจล่มสลายไป ผมทำงานนี้ร่วมกับสำนักงานวัฒนธรรม จังหวัดอุบลราชธานี เพื่อเป็นการสืบทอดภูมิปัญญาอีสานให้กลับคืนมา" นอกจากการอบรมแล้ว

สำนักเชตะวันกำลังรวบรวมข้อมูลเพื่อเขียนเป็นตำราเกี่ยวกับวัฒนธรรมและพิธีกรรมสู่ขวัญ ตำราที่เป็นเรื่องพิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย ตัวอย่างเช่น พิธีกรรมการเกิด การเจ็บ การตาย การเรียกขวัญ การบวชนาค การแต่งงาน เป็นต้น ปัจจุบันชาวอีสานยังคงจัดพิธีบายศรีสู่ขวัญในหลายวาระของชีวิต โดยเฉพาะพิธีสู่ขวัญนาค พิธีสู่ขวัญงานแต่งงาน พิธีสู่ขวัญแม่มาน (หญิงตั้งครรภ์ และแม่อยู่กรรม) พิธีสู่ขวัญผู้ป่วย พิธีสู่ขวัญผู้มาเยือน และผู้ที่มีเหตุการณ์สำคัญในชีวิต นอกจากนี้ ยังมีพิธีสู่ขวัญข้าวอีกด้วย

บรรณานุกรม

คมขำ แข็งแรง. (2527). **การรำบายศรีสู่ขวัญของชาวเรณูนคร.** วิทยานิพนธ์คุรุศาสตร์บัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

จารุบุตร เรืองสุวรรณ. (ไม่ระบุปีที่พิมพ์). **ของดีอีสาน.** ไม่ระบุสถานที่พิมพ์.

ชุลีพร สุสุวรรณ และ สุชิราภรณ์ บริสุทธิ์. (2542). **ขนบธรรมเนียมและประเพณีไทย.** โรงพิมพ์ทิพย์วิสุทธิ์.

ธมลวรรณ เรืองขจร. (2546). **พิธีสู่ขวัญควายกับการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ศึกษากรณีโรงเรียน - โรงนา ตำบลกุดลาด อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี.** วิทยานิพนธ์ศิลปะศาสตร์มหาบัณฑิต คณะพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนาบริหารศาสตร์.

บุญเกิด พิมพ์วรเมธากุล. (2544). **ประเพณีอีสานและเกร็ดโบราณคดีไทอีสาน.** ขอนแก่น : บริษัท ขอนแก่นคลังนานาธรรม จำกัด.

ประจักษ์ ประภาพิทยากร. (2519). **ประเพณีและไสยเวทวิทยา.** ในขุนช้าง ขุนแผน, ไม่ระบุสถานที่พิมพ์.

ประมวล พิมพ์เสน. (2546). ฮีต 12 คอง 14 **ประเพณีผูกเสี่ยว.** ขอนแก่น : หจก. ขอนแก่นการพิมพ์.

ปรีชา พิณทอง. (2534). **ประเพณีโบราณไทยอีสาน.** อุบลราชธานี : โรงพิมพ์ศิริธรรมออฟเซ็ท.

มนัส สุขสาย. (2539). **การบายศรีสูตรขวัญ.** เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง การสืบทอดทำนองไทยอีสาน, 11 - 12 มิถุนายน 2539 ณ สถาบันราชภัฏอุบลราชธานี

สวิง บุญเจิม. (2542). **ความผูกแขน, ความสอนปู่ย่า - ตายาย - ใภ้เขย.** อุบลราชธานี : สำนักพิมพ์มรดกอีสาน.

สวิง บุญเจิม. (2539). **ตำรามรดกอีสาน.** อุบลราชธานี : สำนักพิมพ์มรดกอีสาน.

สำลี รักสุทธิ์. (2544). **สืบสานตำนานงานบุญประเพณีอีสาน.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์พัฒนาศึกษา.

สำนักเชตะวันฯ. (2547). **โรงเรียนหมอพราหมณ์สู่ขวัญ.** เอกสารเผยแพร่.

อนุสรณ์ ขจรวิทย์. (2520). **พิธีสู่ขวัญ.** เอกสารประกอบนิทรรศการ เรื่อง ไทยอีสาน บ้านเฮา, 5 - 9 ธันวาคม 2520. ไม่ระบุสถานที่จัดงาน.

อภิศักดิ์ โสมอินทร์. (2534). **โลกทัศน์อีสาน.** กาฬสินธุ์ : โรงพิมพ์ประสานการพิมพ์

ไม่ระบุชื่อผู้แต่ง. (2526). **มูนมังอีสาน.** กรุงเทพ : เซนเตอร์พลับบิเคชั่น.

ไม่ระบุชื่อผู้แต่ง. (ไม่ระบุปีที่พิมพ์). **คู่มือประเพณีทำขวัญ.** กรุงเทพ : โรงพิมพ์เลี่ยงเชียง.

บทที่ 3 การฮ้องขวัญกับสุขภาพชาวล้านนา

เอนก ศิริโหราชัย
กลุ่มงานการแพทย์พื้นบ้านไทย

ระบบการแพทย์พื้นบ้านล้านนาเป็นระบบการแพทย์ที่มีความสามารถในการพึ่งตนเอง มีองค์ความรู้ที่ผ่านการตรวจสอบมาอย่างยาวนาน มีรากฐานวิธีคิดที่เชื่อมโยงอยู่กับศาสนาและจริยธรรม มีวัตถุดิบต่างๆ และ พืชพันธุ์ที่สอดคล้องกับปัญหาและระบบนิเวศที่มีอยู่ในท้องถิ่น เป็นระบบการแพทย์ที่ไม่ได้ตัดขาดออกมาจากระบบวัฒนธรรมของประชาชนในท้องถิ่น เป็นระบบที่ไม่ได้พึ่งพิงแต่ผู้เชี่ยวชาญหากมีความเชื่อมโยงอยู่กับวิถีชีวิตประจำวันของชาวบ้านอย่างแนบแน่น ด้วยเหตุนี้จึงทำให้การแพทย์พื้นบ้านมีลักษณะของการดูแลสุขภาพอย่างเป็นองค์รวม ดูแลคนครบทั้งคน ทั้งชีวิต และสายใยความสัมพันธ์ต่างๆ ที่คนมีอยู่ในชีวิตและวัฒนธรรม การฟื้นฟูคุณค่าในสิ่งเหล่านี้จำเป็นต้องมีความเข้าใจ มีการศึกษาและนำมาประยุกต์พัฒนาอย่างต่อเนื่อง นั่นคือ การสร้างเสริมสุขภาพในมิติที่เป็นทั้งของปัจเจกชนและของชุมชนไปพร้อมๆ กันนั่นเอง

1. “ขวัญ” ในความหมายของชาวล้านนา

ชาวล้านนามีความคิดความเชื่อในเรื่องขวัญที่เกี่ยวกับชีวิตของคนตั้งแต่เกิดไปจนตายว่ามีสิ่งที่เป็นนามธรรมแฝงอยู่ตามส่วนต่างๆ ของร่างกาย เป็นพลังในการปกปักรักษาคนให้อยู่เย็นเป็นสุข มีความเป็นสิริมงคล มีกำลังใจ มีชีวิตที่ครบถ้วนสมบูรณ์ ถ้าหากเมื่อใดขวัญเกิดการหนีหาย ตกหล่น ไม่อยู่กับเนื้อกับตัวหรือไม่อยู่กับร่างกายแล้วจะทำให้ผู้ที่เป็นเจ้าของขวัญนั้นเจ็บป่วยหรือมีภาวะที่ผิดปกติไปไม่ว่าจะเป็นในทาง

ร่างกายหรือในทางจิตใจ และการจะแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้ก็โดยวิธีการที่เรียกขวัญกลับมา ชาวล้านนาเรียกกันว่า “พิธีฮ้องขวัญ” หรือ “เฮียกขวัญ” 1,4 ซึ่งเป็นพิธีที่ต้องอาศัยผู้ที่มีความสามารถในการฮ้องขวัญ แต่ในวิถีชีวิตของชาวล้านนาก็อาจมีการเรียกขวัญกันแบบง่ายๆ ในครอบครัวหรือเครือญาติโดยการผูกมัดข้อมือด้วยฝ้าย (ด้าย) เพื่อให้ขวัญกลับมาและคงอยู่กับตัวของผู้ถูกมัดมือได้ การผูกมัดมือแบบนี้ผู้อาวุโสหรือคนเฒ่าคนแก่ทุกๆคนก็สามารถทำให้ลูกๆ หลานๆ ในชุมชนของตนเองได้

สิทธิ์ บุตรอินทร์ กล่าวไว้ใน “โลกทัศน์ชาวไทยล้านนา” 5 ว่า ชีวิตมนุษย์มีอยู่ 3 ส่วนผสมกัน คือ ร่างกาย จิตใจวิญญาณและขวัญ ส่วนประกอบทั้ง 3 นี้ต้องอยู่รวมกัน และต้องทำงานสอดคล้องกัน แต่ขวัญจะมีหน้าที่ส่วนใหญ่เกี่ยวกับจิตใจหรือวิญญาณโดยตรง ซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่า ขวัญ คือพลังแฝงอยู่ในจิตใจแต่ละบุคคล ถ้าจิตใจเสียดุลยหรือหย่อนความเข้มแข็งจะเรียกว่า เสียขวัญ ดังนั้นขวัญจึงเป็นสภาวะอย่างหนึ่งที่แฝงอยู่ในส่วนของร่างกายและจิตใจ

พ่อทอง สุขรัตน์ หมอเมืองพื้นบ้านจากอำเภอสารภี เชียงใหม่ ได้อธิบายเรื่องขวัญไว้ว่า ชีวิตเริ่มก่อเกิดจากอวิชชา ความบ่ฮู้ เกิดมีสังขารคือเกิดการปรุงแต่งเลือดพ่อเลือดแม่ปรุงแต่งเป็นปัญจสาขาทั้งห้า เป็นรูปกายเป็นมือเป็นขาเป็นหัว ซึ่งในระยะนี้ยังไม่มีวิญญาณเข้ามา จนกระทั่งพอมีอาการครบ 32 มีหู มีตาแล้ว ตอนนี้วิญญาณจะเข้ามา มีนามรูปเกิดขึ้น ขวัญจะเกิดขึ้นทำให้เกิดอายาตนะภายนอก 6 ภายใน 6 เกิดสัมผัส เกิดเป็นเวทนา คือ ความรู้สึก เกิดเสวยอารมณ์มีตัณหา เกิดเป็นอุปาทาน ชอบและไม่ชอบสิ่งต่างๆ สิ่งใดที่ไม่ชอบขวัญก็จะพยายามหนีห่าง สิ่งใดที่ชอบขวัญก็จะมาอยู่ใกล้

ยิ่งยง เทาประเสริฐ ได้เชื่อมโยงเรื่องขวัญกับจิตเดิมไว้ โดยระบุถึงว่าเมื่อเกิดการปฏิสนธิในครรภ์มารดาได้ 42 วัน หรือภายหลังจากที่เกิดมีหน้าผากขึ้นของทารกจิตเดิมก็จะเข้าจุติในร่างที่ได้มีการเจริญเติบโตขึ้นมา หากไม่มีการจุติของจิตเดิมก็จะไม่ก่อให้เกิดชีวิตคน เป็นสาเหตุทำให้แท้ง หรือถ้ามีการจุติของจิตเดิมแต่รูป/องค์/ร่างที่เติบโตขึ้นมาไม่สมบูรณ์ และจิตเดิมพกพาเอาวิบากกรรมมาจากชาติ/ภพก่อน ก็จะ

เกิดมีอวัยวะที่ไม่ครบถ้วนสมบูรณ์ เรียกว่า “เสียองคะ” จะทำให้พิการแต่กำเนิด และเมื่อจิตเดิมจุติแล้วยังต้องมีธาตุลมและธาตุไฟเข้าไปทำหน้าที่ให้เกิดมีการเคลื่อนไหว และมีพลังงานให้กับชีวิตและให้ความอบอุ่นจึงจะทำให้ร่างนั้นมีชีวิตขึ้นมา ภายหลังจากที่ รูป/องค์/ร่าง ได้รวมตัวกับจิตเดิมที่มาจุติ จิตเดิมก็จะมีพลังจิต หรือที่เรียกว่า “ขวัญ” เข้ามาเชื่อมต่อกับ รูป/องค์/ร่าง ทั้ง 32 ดวง ทำให้มีขวัญเกิดขึ้น 32 ขวัญด้วย ซึ่งจะเข้ามาทำหน้าที่บัญชารูป/องค์/ร่างทั้ง 32 ดวง ดังนั้นพลังจิต/ขวัญ/เจตสิกข์/เจตภูติ จึงเปรียบเสมือนการแบ่งภาคของจิตออกมา โดยขวัญจะเป็นตัวกลางระหว่างร่างกับจิตก่อให้เกิดความสัมพันธ์เชื่อมโยงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน หากร่างกายมีปัญหาก็จะกระเทือนถึงจิตโดยผ่านขวัญ อาการแสดงต่างๆที่เกิดขึ้นจะปรากฏที่ขวัญมิใช่ปรากฏที่จิต เนื่องจากจิตเป็นเจ้านาย จิตเป็นตัวกำหนดให้ขวัญมีความสัมพันธ์กับสิ่งอื่นๆ โดยผลกระทบของความสัมพันธ์เหล่านี้จะเรียกว่ากรรมิซึ่งก่อเกิดขึ้นภายในตัวตนจากการปรุงแต่งของจิต ซึ่งสามารถสะสมและเปลี่ยนแปลงได้ [6]

ความเชื่อเรื่องขวัญยังได้ขยายออกไปสู่สัตว์ พืช และสิ่งของต่างๆ อีกด้วย เช่น การเรียกขวัญช้าง ขวัญควาย การเอาขวัญข้าว ขวัญบ้าน ขวัญเรือน ขวัญปืน ขวัญเมือง ขวัญกล่องข้าว ขวัญเสาเรือน เป็นต้น ทัศนะและท่าทีที่ชาวล้านนามีต่อเรื่องขวัญ มีลักษณะที่เห็นขวัญเป็นเรื่องธรรมชาติของสรรพสิ่งที่มีพลังชีวิตด้านในมากกว่าที่จะเห็นเป็นเรื่องเหนือธรรมชาติที่มีอำนาจลึกลับ หรือ มีอิทธิฤทธิ์ที่อยู่เหนือการควบคุมใดๆ นอกจากนี้ ขวัญยังมีความเชื่อมโยงกับสภาวะแห่งความสมบูรณ์และสมดุลของชีวิตและจิตใจตลอดจนของสรรพสิ่งต่างๆ ที่อยู่ร่วมกัน เป็นการสะท้อนคุณค่าทางศีลธรรมของสังคมที่ยึดถือความสำคัญของความสัมพันธ์ของคนกับธรรมชาติแวดล้อม ที่เห็นว่าสรรพสิ่งต่างๆ ล้วนมีชีวิตและจิตวิญญาณที่คนจะต้องให้ความเคารพ ไม่ละเมิดอำนาจแห่งธรรมชาติ ซึ่งก่อให้เกิดผลต่อดุลยภาพในชีวิต ศาสตราจารย์มณี พยอมยงค์ ได้กล่าวถึงเรื่องขวัญว่า “สังคมไทยทุกภาคถือว่าขวัญเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่ง สิงสถิตย์อยู่ในร่างกายคนและสัตว์ ขวัญเป็นธรรมชาติที่เบามาง่ายไปง่าย และสะดุ้งหวาดผวาตกอกตกใจ ขวัญจะหนีออกจากร่างกายดังคำว่า

ขวัญหนีดีฝ่อ ขวัญดี อายุมั่นขวัญยืน เหล่านี้ล้วนแต่เป็นเครื่องบอกทางร้ายและดี" [1]
ขวัญมีความหมายที่แตกต่างไปจากจิตใจ กล่าวคือร่างกายของคนเราต้องมีจิตใจครองจึงจะทำให้เรารู้คิด และรู้สึกเป็นอารมณ์ต่างๆได้ตามปกติ เหนือจิตใจขึ้นไปก็ยังมีวิญญาณเป็นสิ่งที่ครองใจอีกทีเพื่อให้เรารู้ตัวว่าเป็นเราไม่ใช่คนอื่น ศาสตราจารย์มณี พยอมยงค์ กล่าวว่า "ขวัญหายนั้นแรงกว่าใจหาย เพราะขวัญหายทำให้ไม่สบายเป็นไข้ได้ ถ้าเป็นอย่างแรงอาจถึงล้มหมอนนอนเสื่อ ถึงเจ็บป่วยและอาจตายได้ ถ้ามีอาการอย่างนี้เรียกว่า ขวัญหนีดีฝ่อ จึงผิดกับใจซึ่งมีแต่ใจหายใจคว่ำ ส่วนขวัญคว่ำไม่มี และใจฝ่อก็ไม่มี นอกจากนั้นยังมีคำว่าเสียใจ เสียขวัญ เสียใจคือ ความรู้สึกทำให้ใจเสีย เกิดความเศร้า ความเสียดาย แต่เสียขวัญทำให้ขวัญเสียไป เป็นเหตุให้ไม่มีใจสู้ เหตุนี้ขวัญกับใจจึงไม่เหมือนกัน แต่ว่าเกี่ยวข้องพัลวันกันอย่างใกล้ชิด" [2]

คำว่า "ขวัญ" ใช้กันมากในกลุ่มชาติพันธุ์ไทในท้องที่ต่าง ๆ แต่อาจออกเสียงต่างกันบ้าง เช่น ในภาคเหนือและภาคอีสานของไทยจะออกเสียงเป็น "ขวน" ส่วนคนไทถิ่นอื่นๆ ที่อยู่นอกประเทศไทยอาจออกเสียงว่า "ข้อน" บ้าง "ผัน" บ้าง แต่ความหมายเหมือนกัน ส่วนกลุ่มของคนไทที่อาศัยอยู่นอกประเทศไทย เช่น จีน อินเดีย และพม่า มีความเชื่อที่แตกต่างออกไปคือเชื่อว่า ขวัญจะยังคงอยู่หลังจากเจ้าของร่างกายได้ตายไปแล้ว โดยขวัญของคนตายจะกลับมาบ้านเดิมเพื่อติดต่อกับผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ในระยะเวลา 7 วัน [5] ในขณะที่คนไทในประเทศไทยเชื่อว่าขวัญเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับเจ้าของร่างเมื่อยังมีชีวิตอยู่เท่านั้น

เพ็ญนภา ทรัพย์เจริญ ได้กล่าวถึงเรื่องขวัญตามความเชื่อของคนในกลุ่มชาติพันธุ์ไต/ไท ว่า "ร่างกายคนเราจะมีขวัญประจำอยู่ 32 ขวัญ หรือ ถ้าแบ่งย่อยจะมีถึง 90 ขวัญ เช่น ขวัญหู ขวัญตา ขวัญบ่า ขวัญมือ เป็นต้น เมื่อดูคำอธิบายนี้แล้ว ขวัญน่าจะใกล้เคียงกับวิญญาณมากที่สุด แต่เนื่องจากคนโบราณในอดีตไม่ใช้คำว่าวิญญาณกับคนที่ยังมีชีวิตอยู่ แต่มักใช้กับคนตาย ในขณะเดียวกันก็ไม่ใช้คำว่าขวัญกับคนตาย แต่ใช้คำว่าวิญญาณหรือผีแทน การรับเอาความเข้าใจแนวพุทธมาผสมผสาน คำว่าวิญญาณ จึงสามารถนำมาอธิบายคำว่าขวัญโดยไม่มี

ความขัดแย้ง อาจจะสรุปได้ว่า วิญญาณ คือ ขวัญ และคือ จิต นั่นเอง" จากข้อสรุปในกรณีดังกล่าวนี้ ชวนให้น่าคิด น่าศึกษาถึงเรื่องราวความพยายามของปราชญ์ชาวบ้านดั้งเดิมที่โน้มนำเอาแนวคิดทางพุทธศาสนาที่มาในภายหลังเข้ามาประยุกต์และอธิบายเรื่องราวต่างๆ ให้สอดคล้องกับความเชื่อที่มีมาแต่เดิมในพื้นบ้าน และให้กลมกลืนเป็นเรื่องเดียวกัน โดยใช้ความหมายที่เข้าใจง่ายและเป็นรูปธรรม เรื่องขวัญกับวิญญาณก็เช่นกันที่ได้ถูกอธิบายให้มีความหมายที่ใกล้เคียงกัน แต่มีการใช้ในโอกาสที่ต่างกัน

ความคิดความเชื่ออันเก่าแก่ที่มีในเรื่อง "ขวัญ" ของกลุ่มชาติพันธุ์ไท ที่กระจายอยู่ในหลายประเทศ และมีการนับถือศาสนาที่แตกต่างกันทำให้น่าเชื่อได้ว่าความคิดความเข้าใจเรื่องขวัญของคนไทจะมีมาก่อนที่พุทธศาสนาจะได้เข้ามาเผยแพร่ในสังคมไทยและสังคมชาวล้านนา แต่ปราชญ์ชาวบ้านล้านนาได้มีการพยายามอธิบายความหมายของขวัญให้มีความเกี่ยวโยงกับพุทธศาสนามากขึ้น โดยกล่าวถึงคติโบราณาจารย์ ตำนานการกำเนิดซึ่งกล่าวไว้ในคัมภีร์ อภิธัมมา 7 คัมภีร์คำสอนว่าคนเราเมื่อจะปฏิสนธิเป็นตัวคนนั้น ย่อมผ่านกระบวนการปฏิสนธิดังนี้คือ สำ วิ ธา ปุ กะ ยะ ปะ

การอธิบายการปฏิสนธิในอภิธัมมา 7 คัมภีร์ ได้เชื่อมโยงให้เห็นขั้นตอนการก่อเกิดรูปร่างและการหลอมรวมจิตวิญญาณของคน อีกทั้งมีความเชื่อมโยงกับอักขระในภาษาล้านนา 32 ตัว เชื่อมโยงกับพระคุณของพ่อและของแม่ ตลอดจนธาตุต่างๆ ที่ประกอบขึ้นเป็นร่างกาย การเกิดขึ้นของ ทวัตติงสาการ 32 หรือที่นิยมเรียกกันว่า อาการ 32 ซึ่งเป็นลักษณะรูปนามตัวตนแห่งคนทั้งหลายที่ประกอบกันขึ้นจากธาตุดินและธาตุน้ำนั้น ก็เป็นที่มาของขวัญทั้ง 32 ขวัญอีกด้วย

2. การจำแนกประเภทของขวัญ

ตามความเชื่อของชาวล้านนา การพิจารณาแยกประเภท "ขวัญ" พบว่ามีหลายประเภทตามที่อยู่ของ "ขวัญ" กล่าวคือ ขวัญที่อยู่กับคน ในความเชื่อพื้นบ้าน

ของชาวล้านนาเชื่อว่าขวัญในคนจะอยู่ตามอวัยวะต่าง ๆ เช่น ขวัญหู ขวัญคิ้ว ขวัญมือ ขวัญตา ขวัญปาก เป็นต้น โดยอธิบายลักษณะขวัญที่อยู่ประจำอวัยวะต่างๆ นั้น มีองค์ประกอบของธาตุทั้ง ดิน น้ำ ลม ไฟ ผสมกลมกลืนกันอยู่ในแต่ละอวัยวะ และเป็นคำอธิบายที่เป็นรูปธรรมต่อการรับรู้ของคนทั่วไป นอกจากนี้ขวัญยังได้ขยายไปสู่สัตว์ พืช และสิ่งของต่างๆ อีกด้วย ขวัญที่อยู่กับสัตว์ เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย เรียกขวัญช้าง ขวัญม้า ขวัญวัว ขวัญควาย ขวัญที่อยู่ในพืช เช่นขวัญข้าว ขวัญที่อยู่ในสิ่งของต่างๆ เช่น ขวัญบ้าน ขวัญเรือน ขวัญปืน ขวัญเมือง ขวัญกล่องข้าว ขวัญเสาเรือน เป็นต้น

3. คุณค่าของ “ขวัญ” และโอกาสที่ใช้การ “ฮ้องขวัญ”

3.1 คุณค่าของพิธีฮ้องขวัญ

จากบทบาทของพิธีกรรมในโอกาสต่าง ๆ ที่มีในเรื่องขวัญนั้นจะเห็นได้ว่า พิธีกรรมฮ้องขวัญมีคุณค่าในด้านการดูแลสุขภาพทางกาย ทางจิตใจ ทางสังคม และจิตวิญญาณ ทั้งในระดับบุคคล ระดับครอบครัว และระดับชุมชน/สังคม อยู่ไม่น้อย กล่าวคือ คุณค่าต่อบุคคล จะเป็นการตอบสนองความต้องการทางด้านจิตใจ เป็นการสร้างขวัญกำลังใจตลอดจนสร้างความเชื่อมั่นเพื่อเผชิญกับวิกฤตต่างๆ ในชีวิต รวมถึงวิกฤตอันเกิดจากโรคภัยไข้เจ็บ พิธีฮ้องขวัญช่วยเสริมกำลังใจของบุคคลให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น คุณค่าต่อครอบครัว มีส่วนในการปรับความสัมพันธ์ของบุคคลที่มีต่อครอบครัวต่อเครือญาติให้มีความเป็นปึกแผ่นแน่นเหนียว คุณค่าต่อชุมชนและสังคมนั้น พิธีกรรมนี้มีการสอดแทรกเนื้อหาที่ช่วยบ่มเพาะขัดเกลาทางสังคม การวางแบบแผนการดำเนินชีวิต การปลูกฝังค่านิยม/จริยธรรมต่างๆ ให้กับบุคคลต่างๆ ในชุมชน ช่วยเชื่อมร้อยความสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชน มีการช่วยเหลือดูแลซึ่งกันและกันโยงใยความสัมพันธ์ของชีวิตผู้คนให้ผูกพันกับชีวิตอื่นๆ รวมทั้งสัตว์เลี้ยงต่างๆ ตลอดจนพืช ข้าว และสิ่งของที่เป็นปัจจัยสำคัญแห่งการดำรงชีวิตของผู้คนอย่างมีเมตตาธรรมอีกด้วย

3.2 โอกาสที่ใช้การ “ฮ้องขวัญ”

จากการสอบถามหมอพื้นบ้านหลายอำเภอในจังหวัดเชียงใหม่ สามารถสรุปโอกาสที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรม “ฮ้องขวัญ” ออกได้ดังนี้คือ

1) พิธีฮ้องขวัญที่เกี่ยวกับความเจ็บไข้ได้ป่วยทั้งทางร่างกายและจิตใจ เพื่อมุ่งให้กำลังใจเรียกขวัญของคนที่ป่วยไข้ให้กลับมา แสดงถึงความห่วงใยและอาทรจากเครือญาติโดยมีโอกาสที่จะฮ้องขวัญได้ทั้งในขณะที่กำลังเจ็บป่วยไข้ หรือในขณะที่กำลังเริ่มจะฟื้นหายป่วยใหม่ๆ เพื่อเป็นการบำรุงขวัญให้กับผู้ป่วยจะได้มีกำลังใจเพิ่มขึ้น นอกจากนี้ยังใช้ในโอกาสที่คนเกิดความตกใจ สะดุ้ง หวาดกลัวในบางสิ่งบางอย่างที่ค่อนข้างรุนแรง หลังจากเกิดอุบัติเหตุหรือรอดพ้นอันตรายมาได้

2) พิธีฮ้องขวัญที่เกี่ยวกับภาวะการเปลี่ยนผ่านสถานภาพ เช่น การฮ้องขวัญลูกแก้ว การฮ้องขวัญสามเณร การฮ้องขวัญบ่าวสาว การฮ้องขวัญผู้ใหญ่บ้าน อาจารย์วัด การฮ้องขวัญให้กับผู้ที่จะย้ายถิ่นที่อาศัยไปที่อื่น ในระยะหลังๆ ก็อาจมีการสู่ขวัญให้นักศึกษาที่เข้าเรียนใหม่ หรือกำลังจบการศึกษาตลอดจนผู้มีโอกาสได้รับตำแหน่งใหม่หรือมีสถานภาพใหม่ทางสังคม ซึ่งเป็นลักษณะที่ให้ความอบอุ่นใจ ให้กำลังใจแสดงความยินดี ขณะเดียวกันก็อาจมีแง่คิดคติสอนใจทางด้านจริยธรรมต่างๆ เช่น เรื่องความกตัญญูต่อบิดามารดา การครองเรือน การวางแบบแผนการดำเนินชีวิต การปฏิบัติตัวในการเป็นสามเณรหรือพระสงฆ์ เป็นต้น

3) พิธีฮ้องขวัญให้กับแขกผู้มาเยือนเป็นการเสริมสร้างมิตรภาพ และให้เกียรติแขกที่มาเยือน โดยเชื่อว่าแขกที่มาอาจจะยังอาลัยและผูกพันอยู่กับถิ่นที่อยู่อาศัยเดิม การฮ้องขวัญเพื่อให้ขวัญมาอยู่กับเจ้าตัวจะได้สบายกาย สบายใจ ไม่ป่วยไข้

4) พิธีฮ้องขวัญให้ผู้อาวุโสในครอบครัวในชุมชนได้มีความสุข ความสบายใจ

5) พิธีฮ้องขวัญที่เกี่ยวกับการเกษตร เช่น การเอาขวัญข้าว หรือเรียกขวัญข้าว เพื่อให้เกิดผลผลิตดีและแสดงความกตัญญูต่อพระแม่โกสก (หรือแม่โพสพ)และเทพยดาฟ้าดินที่ให้ความอุดมสมบูรณ์ นิยมทำหลังจากขนข้าวจากลาน

นวดขึ้นสู่ยุ้งแล้ว 1-2 วัน ซึ่งจะตรงกับเดือน 3 เหนือหรือเดือนอ้ายภาคกลาง นอกจากนี้ยังมีการฮ้องขวัญให้กับสัตว์เลี้ยง เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย เพราะสัตว์เหล่านี้ได้ทำคุณให้กับคนเรา การฮ้องขวัญจึงเป็นไปด้วยความรักความเมตตารู้คุณ ตลอดจนเป็นการขอขมาโทษจากสัตว์ในการถูกนำไปใช้แรงงานด้วย อีกทั้งเพื่อเป็นสิริมงคลแก่สัตว์เลี้ยงเหล่านี้ด้วย การประกอบพิธีฮ้องขวัญสัตว์เลี้ยงนี้นิยมทำหลังเสร็จภารกิจในการทำการเกษตรที่ใช้แรงงานแล้ว ในระยะหลังๆนี้ก็อาจจะพบการทำขวัญมัดมือให้รถไถนาอีกด้วย

6) พิธีฮ้องขวัญเพื่อบำรุงขวัญสิ่งของ หมายถึงการเสริมสร้างความรู้สึกมั่นใจอบอุ่นใจแก่เจ้าของผู้ใช้ หรืออยู่อาศัยเช่น การฮ้องขวัญบ้าน ขวัญเสาเรือน ฮ้องขวัญปืน ฮ้องขวัญเกวียน เป็นต้น

4. พิธีกรรมฮ้องขวัญ

ในการประกอบพิธีฮ้องขวัญของชาวล้านนา จะมีการกำหนดองค์ประกอบที่จำเป็นในพิธีทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ รวมทั้งจะดำเนินการอย่างเป็นขั้นตอนที่แน่นอน ดังนี้

องค์ประกอบของพิธีฮ้องขวัญ

ในพิธีฮ้องขวัญจะมีองค์ประกอบต่างๆ กันดังนี้

1) ***ผู้ฮ้องขวัญ*** ในพิธีที่เป็นทางการจะเป็นหมอที่มีความรู้ความชำนาญในการประกอบพิธีฮ้องขวัญ เช่น หมอขวัญ หมอเมือง ปู่จ๋ารย์ (อาจารย์วัด) ผู้ประกอบพิธีที่เป็นทางการจะเป็นผู้ชายเท่านั้น ยกเว้นพิธีการเอาขวัญข้าวซึ่งผู้ประกอบพิธีจะต้องเป็นผู้หญิง แต่การทำพิธีสู่ขวัญภายในครอบครัวหรือเครือญาติที่ไม่เป็นทางการ ผู้ทำพิธีจะเป็นผู้อาวุโสในครอบครัว เช่น พ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย หากพิธีฮ้องขวัญที่จะทำให้แก่บุคคลบางกลุ่มเช่น ทำให้แก่สามเณร หรือปู่จ๋ารย์ก็ต้องให้พระสงฆ์เป็นผู้ประกอบพิธีฮ้องขวัญให้เท่านั้น

2) ***คำฮ้องขวัญ*** เนื้อหาที่เป็นองค์ประกอบในคำฮ้องขวัญในโอกาสต่างๆ นั้นมีลักษณะโครงสร้างที่เกือบจะเหมือนกันอาจมีที่แตกต่างกันไปตรงมีการประยุกต์บางส่วนให้เหมาะสมกับโอกาส โดยปกติจะให้แง่คิด การปฏิบัติตนที่สอดคล้องกับบุคคลและโอกาสนั้นๆ และเป็นเนื้อหาที่โน้มน้าวเชิญชวนให้ขวัญกลับมาสู่เจ้าของร่าง โดยเรียกขวัญ 32 ขวัญมาให้ครบ คำเรียกขวัญจะใช้ถ้อยคำอ่อนหวาน อ่อนโยน เข้าใจง่าย มีภาษาบาลีบ้างเพียงเล็กน้อยในตอนขึ้นต้น การฮ้องขวัญของชาวล้านนาในภาคเหนือจะต้องมีคำปัดเคราะห์อยู่ด้วยทุกครั้ง เข้าใจว่าจะเป็นลักษณะพิเศษเฉพาะที่เท่านั้นในขณะที่ภาคอื่นจะไม่มีการปัดเคราะห์ร่วมด้วย

3) ***เครื่องประกอบที่ใช้ในพิธีฮ้องขวัญ*** จากการสัมภาษณ์หมอเมืองในจังหวัดเชียงใหม่เกี่ยวกับเครื่องประกอบที่ใช้ในพิธีฮ้องขวัญพบว่ามีลักษณะที่คล้ายคลึงกันคือ

- อาหารที่จำเป็นต้องมีคือ ข้าวปั้น กล้วยหน่วย (ข้าวเหนียวนึ่ง 1 ปั้น กล้วยสุก 1 ลูก) นอกนั้นอาจมี ไก่ต้ม ไข่ต้ม แคปหมู ปลาแห้ง เอาใส่ไว้ในค๊วก (กระทง) นอกจากนี้จะมีน้ำดื่ม ไม่ใช้เหล้าในการฮ้องขวัญ ในกรณีฮ้องขวัญให้พระสงฆ์ สามเณร น้อย หนาน (ผู้ที่เคยบวชเป็นพระหรือสามเณรมาก่อน) จะไม่มีเนื้อสัตว์แต่มีผลไม้และของหวานเท่านั้น
- หมาก พลู เป็นส่วนที่สำคัญมาก บางแห่งจะมีบุหรี่และเมี่ยงด้วย
- เสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย ในกรณีพระสงฆ์ จะใช้ผ้าสังฆาฏิ สามเณรจะใช้ผ้าจีวรหรือผ้าสบงแทน
- เครื่องหอมต่างๆ กรณีที่ผู้รับขวัญเป็นพระสงฆ์ สามเณร น้อย หนาน ใช้ดอกไม้แทน
- ของใช้แต่งตัวของเจ้าของขวัญ เช่น หวี กระจก (ยกเว้น พระสงฆ์ สามเณรน้อย หนาน จะไม่มีสิ่งเหล่านี้)
- ฝ้าย (ด้าย) มัดมือ เป็นฝ้ายสีขาว 9 เส้น (หมอเมืองบางท่านจะกล่าวถึงจำนวนเส้นของฝ้ายที่ใช้มัดมือว่า “3 เส้นมัดขี้ข้า 5 เส้นมัดเจ้า 9 เส้นมัดหื้อมันก้าวหน้า”)

❁ บายศรีจะใช้ในพิธีที่เป็นทางการและให้เกียรติอย่างสูงแก่เจ้าของขวัญ สำหรับชาวบ้านทั่วไปเวลาฮ้องขวัญยามเจ็บไข้ได้ป่วยก็ทำเครื่องบายศรี (หรือใบศรี) ด้วยการทำค้วก (กระทง) แล้วใส่ "ข้าวปั้นกล้วยหน่วย" ไข่ต้ม ธูปเทียน และฝ้ายมัดมือเอาไว้โดยไม่มีการเย็บบายศรี หากเป็นพิธีการขึ้นมาอีกเล็กน้อยก็ทำเป็นบายศรีปากชามหรือใบศรีน้อย ส่วนบายศรีที่นิยมทำกันโดยทั่วไปในพิธีที่เป็นทางการ เช่น ฮ้องขวัญลูกแก้ว ฮ้องขวัญคู่บ่าวสาว ฮ้องขวัญสามเณร จะใช้บายศรีนมแมว คนธรรมดาจะทำชั้นเดียว ถ้าเป็นผู้ใหญ่บ้าน ปู่จ๋ารย์ น้อย หนาน ก็จะทำ 3 ชั้น ถ้าเป็นพระสงฆ์นิยมทำบายศรีหลวง 5 ชั้น ถ้าเป็นพระสงฆ์ที่มีสมศักดิ์ชั้นสูงจะเพิ่มเป็น 7 ชั้น แต่ถ้าจะใช้สำหรับทูนพระขวัพระมหากษัตริย์ก็จะใช้บายศรี 9 ชั้น ขึ้นไปตามลำดับ

❁ ขันตั้งครู เจ้าภาพจะต้องจัดเตรียมเครื่องประกอบขันตั้งครูไว้ให้กับหมอขวัญหรือผู้ที่จะฮ้องขวัญเพื่อให้ใช้ในการบูชาครูก่อนที่จะเริ่มพิธี ซึ่งปกติจะไม่เคร่งครัดในเรื่องเครื่องประกอบในขันครู ถ้าไม่เป็นพิธีการมากนักก็อาจจะจัดข้าวตอกดอกไม้ ธูปเทียน ตลอดจนเงินค่าขันครูจัดเตรียมใส่ขันหรือจานเพื่อมอบให้ผู้ฮ้องขวัญ หากเป็นพิธีการเพิ่มขึ้นก็อาจจัดเตรียมขันตั้งเฉพาะและมีเครื่องประกอบไปด้วย หมาก พลู ผ้าขาว ผ้าแดง และเงินค่าครูเป็นเครื่องประกอบหลัก และอาจมีเครื่องประกอบอื่นๆ ตามความเหมาะสมเช่น ธูปเทียน ดอกไม้ ข้าวสาร ข้าวเปลือก น้ำส้มป่อย เป็นต้น ในบางแห่งอาจจะมีเหล้าอยู่ด้วย แต่หมอเมืองเชียงใหม่จะไม่นิยมให้มีเหล้าอยู่ในพิธีฮ้องขวัญ โดยเฉพาะในการฮ้องขวัญลูกแก้ว สามเณร และผู้เป็นน้อยเป็นหนาน เป็นปู่จ๋ารย์แล้ว ก็จะไม่ให้มีเหล้าเนื่องจากไม่เหมาะสมกับโอกาส

ของทั้งหมดนี้อาจจัดใส่พานไว้หรือในสลุง (ขันเงิน) ในถาด ในขันโตกหรือในกระด้ง โดยตกแต่งให้เป็นระเบียบสวยงาม ยกเว้นแต่ผ้าสังฆาฏิ, จีวร, สบง, ซึ่งถ้ามีก็ต้องแยกใส่ในพาน เครื่องประกอบในพิธีแต่ละอย่างจะมีลักษณะที่เป็นสัญลักษณ์หรือมีความหมายในตัวเองเช่น "ข้าวปลาอาหาร" หมายถึงความอุดมสมบูรณ์การกินดีอยู่ดี "กล้วย" ถือเป็นต้นรากของชีวิตคน เพราะกล้วยเป็นอาหารในมื้อแรกๆ ของชีวิต "ไข่" เป็นสัญลักษณ์แทนขวัญเพราะไข่จะมีเปลือกหุ้มห่อเหมือนกับที่ขวัญมี

ร่างกายหุ้มห่อ อีกทั้งไข่ยังเป็นสัญลักษณ์ของต้นกำเนิดที่มาของชีวิตที่จะเกิดใหม่ “ฝ้าย” หรือด้ายมัดมือ หมายถึงความผูกพันความสัมพันธ์ร่วมกัน การอยู่รวมกันเป็นปึกแผ่นแน่นเหนียว และใช้เพื่อผูกให้ขวัญอยู่กับเนื้อกับตัวอย่างมั่นคงไม่ไปตกหล่นที่ใดอีก “เสื้อผ้า”เป็นสัญลักษณ์แทนเจ้าของขวัญเอง ในบางครั้งจะมีอุปกรณ์สำหรับตักขวัญ เช่น สวิง ทัพพี ช้อน เป็นต้น การใช้อุปกรณ์เป็นสัญลักษณ์การเข้าไปค่อยๆ รับเอาขวัญกลับมาอย่างทนุถนอม สำหรับ “บายศรี” หรือที่ชาวล้านนานิยมเรียกว่า “ใบศรี” หรือ ขันศรี หรือ ขันใบศรี บางแห่งอาจจะเรียกว่า ขันปอกมือ ปัจจุบันมักเรียกกันว่า บายศรีสู่ขวัญ หรือ สู่ข้าวเอาขวัญ โดยความหมายนี้ก็คือ “ข้าวขวัญ” นั่นเอง ศาสตราจารย์มณี พยอมยงค์ กล่าวไว้ว่า “บายศรี” เป็นภาษาเขมร บาย แปลว่า ข้าวสุก ศรี หรือ สะหรี เป็นคำสันสกฤต ตรงกับคำภาษาบาลีว่า สิริ แปลว่า มิ่งขวัญ ขวัญดีมีมงคล ของประเสริฐ ของสูง ดังคำในพระบาลีว่า สิริโภคามาสโย ศรีมิ่งขวัญ เป็นที่มาแห่งโภคทรัพย์ ในสมัยโบราณมีการขะโมยศรี หรือมิ่งขวัญกัน คือว่าถ้าศิริถูกนำไปไว้ที่อื่น เจ้าตัวจะเจ็บป่วย เป็นทุกข์ คือไม่มีสง่าราศรี ผู้นั้นจะอับโชคลาภได้รับความเดือดร้อนนานัปการิ และความเชื่อในเรื่องเกี่ยวกับ “ศรี” ที่เชื่อกันว่า ตอนเช้าศรีอยู่ที่ใบหน้า คนเราจึงล้างหน้า กลางวันศรีอยู่ที่อก คนเราจึงอาบน้ำ กลางคืนศรีอยู่ที่เท้า คนเราจึงล้างเท้าก่อนเข้านอน ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวได้ว่า “ศรี” เป็นสิ่งที่เคลื่อนย้ายไปมาได้และเป็นสิ่งที่ชอบความสะอาด โบราณได้กล่าวว่า บายศรีก็คือ “ข้าวขวัญ” คือสิ่งที่มีศิริควรแก่ขวัญ หรือสิ่งที่ขวัญจะมาบริโภคเพื่อให้เกิดเป็นสวัสดิมงคลนั่นเอง [16,17]

4) เจ้าของขวัญ เป็นบุคคลที่มีฐานะสำคัญที่สุดในพิธี ผู้เป็นเจ้าของขวัญอาจเป็นผู้ป่วย หรือกำลังหายป่วยใหม่ ผู้ผ่านอุบัติเหตุร้ายแรง เหตุการณ์ที่ทำให้สะดุ้งตกใจ หรือหวาดกลัว หรืออีกกลุ่มหนึ่งคือผู้มีสุขภาพดี แต่อยู่ในระยะเปลี่ยนแปลงสถานภาพเช่น ผู้ที่บวชลูกแก้ว บ่าวสาวที่จะแต่งงาน ผู้ที่กำลังเป็นผู้ใหญ่บ้าน สามเณรที่จะบวชเป็นพระ ผู้ที่จะย้ายถิ่นที่อยู่อาศัย หรือแขกที่มาเยี่ยมเยือน เป็นต้น โดยเจ้าของขวัญนิยมให้นั่งอยู่เบื้องหน้าบายศรีและหมอขวัญหรือผู้ที่ฮ้องขวัญ

5) ผู้ร่วมพิธีฮ้องขวัญ ที่สำคัญจะเป็นญาติพี่น้อง พ่อแม่ ตลอดจนมิตรสหายที่รู้จักกัน หากเป็นพิธีการจะมีผู้ใหญ่บ้าน ผู้อาวุโส ชาวบ้านในชุมชนตลอดจนแขกที่เชิญมาร่วมในพิธีเป็นสักขีพยานและร่วมให้กำลังใจแก่ผู้รับการสู่ขวัญ

5. ขั้นตอนของพิธีฮ้องขวัญ

ก่อนพิธีฮ้องขวัญจะเริ่มขึ้น ญาติของผู้ที่ประสงค์จะทำพิธีฮ้องขวัญหรือหมอขวัญจะมีการกำหนดฤกษ์ยามก่อน โดยปกติการฮ้องขวัญในโอกาสต่างๆ นั้นจะไม่ค่อยมีบ่อยมากนักเมื่อเทียบกับการฮ้องขวัญให้กับผู้ที่เจ็บไข้ได้ป่วยที่เกิดขึ้นได้บ่อยครั้งในชีวิตของคนๆ หนึ่ง การกำหนดฤกษ์ยามของการฮ้องขวัญให้กับคนเจ็บไข้นั้นจะไม่มีข้อกำหนดมากนัก ยกเว้นบางวันที่เรียกกันว่า “วันเสีย” เป็นวันที่ไม่ควรประกอบพิธีมงคลใดๆ ซึ่งแต่ละเดือนจะมีการกำหนดวันเสียที่แตกต่างกันออกไป กล่าวคือ

เดือนเกี๋ยง, เดือน 5, เดือน 9	วันเสียคือวันอาทิตย์ และ วันจันทร์
เดือนยี่, เดือน 6, เดือน 10	วันเสียคือ วันอังคาร
เดือน 3, เดือน 7, เดือน 11	วันเสียคือ วันเสาร์ และ วันพฤหัสบดี
เดือน 4, เดือน 8, เดือน 12	วันเสีย คือวันพุธ และวันศุกร์

ลักษณะการนับเดือนนี้เป็นการนับเดือนตามแบบของล้านนา ซึ่งจะแตกต่างกับการนับเดือนทางจันทรคติของภาคกลาง โดยทางล้านนาจะนับล่วงหน้าภาคกลางอยู่ 2 เดือน ในการถือฤกษ์ยามของหมอที่ฮ้องขวัญบางกรณีในพื้นที่จังหวัดเชียงราย, พะเยา อาจจะไม่ประกอบพิธีในวันพุธ และบางท่านอาจรวมถึงวันพระวันศีลอีกด้วยที่จะไม่ทำพิธีฮ้องขวัญ

ในกรณีที่เป็นการฮ้องขวัญให้ตุ๊เจ้า (พระสงฆ์) ก็จะงดประกอบพิธีกรรมใน “วันเสีย” ของพระสงฆ์ ซึ่งจะตรงกับวันขึ้นหรือวันแรม 14 ค่ำของทุกเดือน (วันโกน) โดยที่วันดังกล่าวนี้จะไม่มีการทำพิธีมงคลใดๆ ให้กับพระสงฆ์ในล้านนา

เมื่อได้ฤกษ์ยามแล้ว ญาติพี่น้องจะช่วยกันเตรียมจัดหาเสื้อผ้าของผู้รับขวัญ ดอกไม้ธูปเทียน อาหาร เครื่องประกอบในขัน บายศรี ขันตั้งครู ไว้ให้เรียบร้อย ในช่วงนี้เรียกว่า ขั้นเตรียมการ หรือดาครัว

ขั้นต่อไปเป็นการเริ่มพิธี โดยเริ่มจากการมอบขันครูให้กับผู้ฮ้องขวัญ หมอขวัญก็จะเริ่มทำพิธีไหว้ครูก่อน โดยโยงขันครูและยกขันตั้งจรดหน้าผากกล่าวคำบูชาครู หากผู้รับขวัญเป็นนาคที่จะบวช หมอขวัญก็จะกล่าวคำขอขมาผ้าไตรจีวร ถ้าผู้รับขวัญเป็นคนไข้ หมอขวัญก็จะอ่านโองการอันเป็นบทขึ้นต้นเพื่อให้สามารถเอาชนะพยาธิโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ ได้ หลังจากอ่านโองการแล้วจะทำการปัดเคราะห์ให้กับเจ้าของขวัญ หลังจากปัดเคราะห์แล้วก็จะเริ่มการฮ้องขวัญ ในช่วงที่ทำพิธีฮ้องขวัญ ก็จะมีการเสี่ยงทายว่าขวัญได้กลับมาหรือยังโดยการหยิบเมล็ดข้าวมานับดู หากนับได้จำนวนคี่ก็แสดงว่า ขวัญยังไม่กลับมา ก็จะดำเนินพิธีต่อไปอีกสักพักแล้วจึงเสี่ยงทายใหม่ โดยจะทำเช่นนี้ไปจนกว่าจะได้เมล็ดข้าวสารที่นับจำนวนได้เป็นคู่ ก็จะแสดงว่าขวัญได้กลับมาเรียบร้อยแล้ว การเสี่ยงทายในเรื่องขวัญนอกจากการใช้วิธีหยิบข้าวสารแล้ว ก็ยังอาจมีวิธีการที่เรียกว่า เรียกขวัญปักเทียน เรียกขวัญตั้งไข่ เรียกขวัญลงร่าง โดยจะใช้วิธีการ ปักเทียน การตั้งไข่ หรือ ร่างทรง เป็นสิ่งที่ช่วยบอกสาเหตุแห่งการเจ็บป่วยและบอกถึงว่าขวัญได้กลับมาอยู่กับตัวผู้ป่วยไข้หรือยัง หากขวัญกลับมาแล้วจึงจะทำพิธีกรรมในขั้นต่อไป คือการป้อนข้าว ป้อนน้ำ ป้อนอาหารให้กับเจ้าของขวัญ ตามด้วยพิธีผูกมัดข้อมือด้วยฝ้ายเพื่อผูกขวัญไว้ พร้อมกับให้พร โดยผูกข้อมือซ้ายก่อนเพื่อให้ขวัญมา แล้วจึงผูกข้อมือขวาเพื่อให้ขวัญอยู่ ตามคำที่ว่า “ผูกมือซ้ายขวัญมา ผูกมือขวาขวัญอยู่” หากมีเศษฝ้ายเหลือจากมัดมือ ก็อาจจะนำเอามาไว้บนศีรษะของเจ้าของขวัญสักครู่ หรือบางแห่งก็อาจจะเอาใส่ในคั่วกข้าวขวัญหรือบายศรีไว้

เมื่อเสร็จพิธีแล้วจะเก็บคั่วกไปไว้นอกบ้าน ส่วนอาหารขวัญจะนำไปฝากไว้กับ “ปู่ย่าหม้อนึ่ง” คือผีประจำหม้อนึ่ง (ไหนึ่งข้าว) ประจำของแต่ละครอบครัว เพื่อฝากให้ช่วยดูแลอาหารให้กับขวัญด้วย สุดท้ายจะนำอาหารที่จัดเตรียมไว้มาแบ่งกันกินโดยเฉพาะเจ้าของขวัญจะต้องกินก่อนแม้ว่าจะเจ็บป่วย กินไม่ค่อยได้ ก็ต้องกินอยู่บ้าง จากนั้นก็นำไปกินกันในกลุ่มของคนที่มาร่วมงาน

6. การฮ้องขวัญในครอบครัวและเครือญาติ

ผู้ใหญ่หรือผู้อาวุโสในครอบครัว เช่น พ่ออุ๊ย แม่อุ๊ย (ปู่ย่าตายาย) หม่อน (ทวด) หรือผู้ที่เป็นพ่อ เป็นแม่ สามารถทำการผูกข้อมือเรียกขวัญให้กับลูกกับหลานของตนเองได้ด้วยพิธีการง่ายๆ เพียงนำฝ้ายมามัดมือให้กับลูกหลานพร้อมกับกล่าวเรียกขวัญอย่างสั้นๆ ให้ขวัญกลับมาอยู่กับเนื้อกับตัว ร่วมกับการให้พรแก่ลูกหลานให้อยู่เย็นเป็นสุข เกิดสิริมงคลแก่ตนเอง การมัดมือผูกขวัญในลักษณะนี้มีความน่าสนใจตรงที่สร้างความรู้สึกผูกพัน สร้างความรัก แสดงความห่วงใย หรือความยินดีกันภายในครอบครัว ภายในเครือญาติได้อย่างอบอุ่น เป็นกันเอง ไม่สิ้นเปลือง และสามารถทำได้ในโอกาสต่างๆมากมายและบ่อยๆ ได้ ไม่ว่าจะเป็นการเจ็บป่วยเล็กๆ น้อย ๆ การจะเดินทางไปที่อื่น การนอนสะดุ้งฝันร้าย การเศร้าโศกเสียใจ การครบรอบวันเกิด การให้พรตอนปีใหม่ สงกรานต์ การทำบุญต่างๆ ที่บ้าน เป็นต้น โดยส่วนใหญ่จะมัดมือเพียงมือเดียวคือมือซ้าย ไม่ว่าผู้รับขวัญจะเป็นหญิงหรือชายก็ตาม เวลามัดมือก็จะนำฝ้ายมัดโดยเวียนรอบข้อมือซ้าย 3 รอบแล้วผูก เมื่อให้พรเสร็จแล้วจึงเด็ดปลายฝ้ายที่เหลือด้วยมือ ทั้งนี้จะไม่ใช้ของมีคมใดๆ มาตัดฝ้ายที่มัดมือ และโดยปกติหลังจากที่มัดมือเรียกขวัญมาแล้ว 3 วัน หรือ 7 วัน ก็สามารถดึงฝ้ายนั้นออกได้โดยไม่ใช้ของมีคมใดๆ มาตัดเช่นกัน ในกรณีที่พระสงฆ์เป็นผู้ผูกขวัญให้จะมัดฝ้ายให้กับผู้ชายเท่านั้น ส่วนการผูกขวัญผู้หญิงพระสงฆ์จะกำฝ้ายไว้แล้วให้ปู่จ๋ารย์เป็นผู้มัดแทน พิธีกรรมเรียบง่ายเช่นนี้สร้างความรู้สึกที่ดีและผูกพันกันระหว่างคนในรุ่นต่างๆ ที่อยู่ภายในเครือญาติเดียวกันนี้อันเป็นรากฐานที่สำคัญต่อสำนึกส่วนรวม ซึ่งจะขยายไปสู่การสร้างสำนึกความเป็นชุมชนโดยรวมด้วย

7. สรุป

ชาวล้านนามีความคิด ความเชื่อ ตลอดจนพิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับเรื่องขวัญมาอย่างยาวนาน โดยให้ความหมาย “ขวัญ” ในลักษณะที่เป็นสิ่งไม่มีตัวตน เป็นสิ่งนามธรรม แฝงอยู่ภายในร่างกายมนุษย์ มีลักษณะของความมีชีวิต มีพลัง

เมื่อใดก็ตามที่ขวัญของผู้ใดไม่อยู่กับเนื้อกับตัว จะทำให้เจ้าของขวัญเจ็บไข้ได้ป่วยขึ้นมา การทำพิธี “ฮ้องขวัญ” จะเป็นการเชื้อเชิญให้ขวัญกลับมาอยู่กับเจ้าของ ซึ่งจะทำให้ผู้นั้นกลับมามีสุขภาพดีได้ดังเดิม และยังเป็นสิริมงคลต่อตัวเขาเองให้อยู่เย็นเป็นสุขต่อไป

การฮ้องขวัญกับสุขภาพชาวล้านนา จะเห็นว่าความคิดและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับขวัญ มีบทบาทโดยเฉพาะในด้านการเสริมสร้างความสัมพันธ์ของบุคคลในครอบครัวและกับชุมชน รวมทั้งบุคคลกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อม อันจะนำไปสู่ ความอบอุ่นทางจิตใจ เกิดกำลังใจ เกิดความเชื่อมั่น เกิดความพร้อมที่จะเผชิญปัญหาอุปสรรคร่วมกัน เกิดความเคารพ อ่อนน้อม และ อ่อนโยนต่อธรรมชาติตลอดจนผู้คนที่เกี่ยวข้อง นอกจากนี้ยังเป็นการปลูกฝัง ขัดเกลาจริยธรรมต่างๆ ของการอยู่ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง โดยทั้งหมดที่กล่าวมานั้นนับเป็นการสร้างสุขภาวะทางจิตใจ ทางสังคม และทางจิตวิญญาณไปพร้อมๆกัน และย่อมมีผลกระทบต่อสุขภาวะของร่างกายได้ต่อไปด้วย และผลดังกล่าวนั้นไม่เพียงแต่จะมีเฉพาะต่อตัวบุคคลใดบุคคลหนึ่งเท่านั้น หากยังมีเชื่อมโยงไปถึงความสุขของทั้งครอบครัว เครือญาติ และชุมชนอีกด้วย

ในบางพื้นที่มีการอธิบายถึงสิ่งที่เรียกว่า “มิ่ง” กับ “ขวัญ” โดยเชื่อกันว่า “มิ่ง” เป็นสิ่งที่มีอยู่กับตัวมนุษย์ แต่ “มิ่ง” จะอยู่ประจำติดตัว ส่วน “ขวัญ” จะชอบเที่ยวไปโน่นไปนี่ ตามเรื่องเล่ากันมาว่าต้องมีเทวดาคือ พญาแถนช่วยเรียกขวัญกลับมา และบายศรี ก็คือเครื่องที่ใช้เซ่นไหว้พญาแถนให้ช่วยเรียกขวัญกลับมา

เอกวิทย์ ณ ถลาง และคณะ กล่าวไว้ใน “ภูมิปัญญาและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย” [8] ถึงกลุ่มชาติพันธุ์ไทดั้งเดิมที่ไม่ได้รับอิทธิพลของพุทธศาสนา และคติพราหมณ์ ดังเช่นชาวไทดำจะมีความเชื่อเรื่องขวัญ เชื่อมโยงเกี่ยวพันกับความเชื่ออื่นๆ ด้วย คือความเชื่อเกี่ยวกับ “มิ่ง” “แนน” “แถน” และ “ผี” โดยได้อ้างอิงคำอธิบายของอาจารย์คำจอง ขาวไทดำไว้ว่า “ขวัญตั้งอยู่บนมิ่ง ซึ่งเป็นพื้นฐานของชีวิตหรือสภาวะทางธรรมชาติ อันได้แก่ ดิน น้ำ ภูเขา ป่าไม้ ที่ทำให้เกิดสิ่งมีชีวิต ส่วน

แนน คือชีวิตของสรรพสิ่งรวมถึงความมั่นคงของบ้านเมืองก็ตั้งอยู่บนพื้นฐานของมิ่งเช่นกัน ด้านหนึ่งของแนนคือ สายเขอ ซึ่งผูกติดกับแนนตามแนวตั้งค่อยๆ สูงขึ้นตามช่วงอายุ โดยมีปลายด้านบนเชื่อมต่อยู่กับแถน โดยผ่านตะขอที่เรียกว่าขอแนน เชื่อกันว่าสายเขอนั้นบางมาก หากสายขาด แนนก็ล้ม เท่ากับตายนั่นเองเขอจึงเปรียบเสมือนอายุขัยที่มีการเปลี่ยนแปลงคล้ายชะตา ผู้ถือตะขอคือแถนหล่อผู้เป็นผู้สร้าง”

ชาวไทอาในอินเดีย จะมีสิ่งที่เรียกว่า “ขวัญ” และ “มิ่ง” โดยแยกสองส่วนนี้ออกจากกันในทางพิธีกรรมจะทำการเรียก “ขวัญ” ก่อน แล้วจึงเรียก “มิ่ง” ตามมา โดยคนไทอาหมจะให้ความสำคัญกับ “มิ่ง” มากพอๆ กับ “ขวัญ” ในการเรียก “มิ่ง” จะมีการกล่าวถึงผีหรือเทวดาในขณะที่ขวัญเป็นเรื่องของตัวคนธรรมดา “มิ่ง” จะมีลักษณะที่มีพลังมีอำนาจเกี่ยวข้องกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การขอขวัญจะขอที่ “เม่อเจ้า” “ท่านคุณ” หรือคนธรรมดาทั่วๆ ไป แต่การขอ “มิ่ง” จะขอจาก ผี เทวดา หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์เช่น ปู่แถน ย่าแถน ซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คนไทอาหมและคนไทอื่นๆ นับถือด้วย การเรียกมิ่งในภายหลังจากที่เรียกขวัญแล้วก็เพื่อให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์มาช่วยทำให้ขวัญมั่นคง โดยการ “กู้” “มิ่ง” และ “ปัก” “มิ่ง” ให้อยู่กับตัวอย่างมั่นคงราวภูเขา และให้ขวัญมาอยู่กับตัวพร้อมกับ “มิ่ง” ด้วย [9]

อมรา พงศาพิชญ์ [10] ได้แบ่งสิ่งที่ประกอบเป็นคนมี 2 อย่างคือ ชีวิตและรูปที่เห็นได้แต่เงาๆ เมื่อคนตายไปสิ่งที่สองนั้นยังอยู่เรียกว่า วิญญาณผี โดยกล่าวถึงการใช้ภาษาไทยแต่เดิมนั้นจะเรียกว่า “มิ่ง” และเรียกวิญญาณว่า “ขวัญ” เมื่อรวมสองสิ่งนี้ก็จะเป็น “มิ่งขวัญ” การอธิบายดังกล่าวมีความน่าสนใจว่าคนไทยเราดั้งเดิมก็อาจมีความคิดความเชื่อในเรื่อง “มิ่ง” กับ “ขวัญ” ในความหมายที่หมายถึง “ชีวิต” และ “วิญญาณ” ตามลำดับ แต่ภายหลังอาจมีคำอื่นที่ถูกนำมาใช้แทนเพื่อประยุกต์เข้ากับศาสนาคำว่ามิ่งจึงอาจเลือนหายไปบ้าง ในขณะที่ คำว่า “ขวัญ” ยังคงอยู่ และใช้ ในความหมายที่ต่างจากไปจากวิญญาณ

นอกจากนี้โลกตะวันออกยังมีความเชื่อที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน เช่น ชาวอินเดียมีความเชื่อในเรื่อง “ราศี” ที่เชื่อว่ามนุษย์มีสามราศีด้วยกัน คือหนึ่งตอนเช้า

ราศีของคนอยู่ที่หน้า คนจึงควรเอาน้ำล้างหน้า สองเวลากลางวันราศีอยู่ที่หน้าอกคน จึงควรเอาน้ำและของหอมประพรมที่อกและสามเวลาเย็นค่ำราศีอยู่ที่เท้า คนจึงควรเอาน้ำล้างเท้า นั่นหมายความว่าสิริมงคลของคนเราจะเกิดนั้น ตามความเชื่อของอินเดียคือต้องเอาน้ำมาล้างตามตำแหน่งต่างๆเพื่อให้เกิดเป็นสิริมงคลนั่นเอง [11]

ในขณะที่เรื่องของ “ศิริ” ซึ่งมีลักษณะเช่นเดียวกับความเชื่อเรื่องราศีของอินเดีย โดยมี หลักปฏิบัติกิจวัตรประจำวันเพื่อให้เทพเทวดาได้มาคุ้มครองรักษาอยู่ตลอดเวลา ซึ่งเรียกกันว่า “ศิริประการ” จะก่อให้เกิดสิ่งดีงาม มีโชค และสิริมงคลเกิดขึ้นกับตัวเรา ด้วยเหตุนี้คำว่า “ขวัญ” จึงมีความหมายนัยเดียวกันกับคำว่า“ราศี” กับ “ศิริ” ที่เป็นคำแสดงให้เห็นถึงความเป็นมงคลและสิ่งที่ดี [12] วิไลวรรณ ขนิษฐานันท์ ได้ศึกษาถึงความเชื่อต่างๆ ที่มีลักษณะใกล้เคียงกับขวัญในกลุ่มชนชาวตะวันออก ได้แก่ ชาวจีนมีความเชื่อในเรื่อง “ชิง” ที่เห็นว่าเป็นส่วนหนึ่งที่แฝงอยู่ในร่างกายคน ทำให้คนเรามีพละกำลัง มีความมีชีวิต มีบุคลิกที่สมบูรณ์ และเมื่อผู้นั้นตายไปแล้วก็จะไม่มีชิงอีกเลยในขณะที่ชาวญี่ปุ่นมีสิ่งที่เรียกว่า “ฮิกิมิเตอม่า” กับ “อลามิเตอม่า” ว่าเป็นสิ่งนามธรรม 2 อย่างที่แฝงอยู่ในร่างกายมนุษย์ และสามารถออกจากร่างกายไปปรากฏให้เจ้าของร่างเห็นและตกใจได้ สำหรับชาวไอนุ ซึ่งเป็นชนพื้นเมืองในเกาะฮอกไกโดประเทศญี่ปุ่นมีสิ่งทีเรียกว่า “รมัต” ว่าเป็นสิ่งนามธรรมที่แฝงอยู่กับร่างกายคนและจะออกไปเที่ยวในขณะที่เจ้าของร่างกายนอนหลับถ้าไม่กลับมาเจ้าของร่างอาจจะตายได้ ชาวคายันซึ่งเป็นชนพื้นเมืองในเกาะบอร์เนียวมีสิ่งที่เรียกว่า “บลัว” โดยว่าเป็นสิ่งนามธรรมที่แฝงอยู่ในมนุษย์และสามารถออกจากร่างกายได้ เมื่อออกจากร่างกายแล้วเจ้าของร่างจะป่วยไข้ไม่สบาย ต้องทำพิธีกรรมตามหาบลัวให้กลับคืนมาเมื่อกลับคืนมาแล้วจะใช้ใบปาล์มผูกรอบข้อมือของผู้ป่วยไว้เพื่อไม่ให้บลัวหนีออกไปอีก [13]

ชาวเขมร เรียกสิ่งนามธรรมที่แฝงอยู่ในกายมนุษย์ว่า “ปลึง” ชาวเขมรและชาวส่วยเชื่อว่าจิตใจของมนุษย์จะมีปลึงอยู่ 19 ดวง ถ้าอยู่ครบก็จะทำให้จิตใจเป็นปกติมีความสุข หากเกิดการตกใจ หวาดผวา หรือปลึงออกจากร่างไปเที่ยว หรือถูก

เวทมนต์เรียกไป หรือถูกภูตผีจับไปทำร้ายกักขังก็จะทำให้เจ้าของปลึงไม่สบาย ไม่มีชีวิตชีวาและอาจถึงขั้นที่จิตแตกดับสลายได้ นอกจากปลึงจะมีในมนุษย์แล้ว ก็ยังมีในสิ่งอื่นๆ ได้เช่น ในข้าวเปลือกเป็นต้น [14]

ชาวพม่ามีสิ่งที่เรียกว่า “เลบปยา” ซึ่งมีความหมายว่า “ผีเสื้อ” เป็นสิ่งที่คล้ายกับขวัญของชาวล้านนาจะมีอยู่ประจำร่างกายคนเรา แต่สำหรับชาวพม่าแล้วไม่ได้แยกเรื่องขวัญกับวิญญาณออกจากกันอย่างชัดเจน และเชื่อว่าคนเมื่อตายไปหากครบ 7 วัน ขวัญหรือวิญญาณของผู้ตายจะกลับมาเยี่ยมลูกหลานที่บ้าน ลูกหลานจึงมีการทำบุญในวันนั้น [15]

ชนเผ่าต่างๆในประเทศไทยก็มีพิธีกรรมที่ใกล้เคียงเช่น ชาวลัวะมีความเชื่อว่าทุกคนมีขวัญประจำตัว 32 ขวัญ ขวัญดีมีเพียงขวัญเดียวที่จะอยู่ประจำตัวเจ้าของตลอดเวลา ที่เหลืออีก 31 ขวัญจะออกไปเที่ยว ถ้าขวัญไม่อยู่กับตัวก็จะทำให้ไม่สบายได้ ดังนั้นจะมีการประกอบพิธีเมื่อมีคนเจ็บไข้ได้ป่วยโดยเฉพาะเด็ก ผู้ทำพิธีจะเป็นคนเฒ่าคนแก่ที่เป็นที่นับถือของชุมชนจะมาเป็นผู้กล่าวเรียกขวัญ โดยใช้ถ้อยคำที่อ่อนหวานนุ่มนวลและอ่อนโยนขอให้ขวัญกลับมาอยู่กับตัวผู้ป่วยแล้วก็จะใช้ฝ้ายสีขาวผูกข้อมือให้ขวัญอยู่ต่อไป ในขณะที่ชาวม้งก็จะประกอบพิธีคล้ายกันนี้เมื่อจะมีผู้ที่ไปอยู่ต่างถิ่นนานๆ แล้วกลับมาเยี่ยมบ้าน ญาติๆ จะทำพิธีผูกขวัญผูกข้อมือให้ การผูกข้อมือนี้ภาษาม้งเรียกว่า “คีเต่” ผู้ประกอบพิธี จะเป็นผู้อาวุโส พร้อมทั้งหมอผีซึ่งจะนำไก่ต้มจำนวน 1 คู่ ใส่ชามนำไปวางไว้ตรงประตูทางเข้าในบ้าน แล้วกล่าวเชิญขวัญให้มารับมากินอาหารด้วยถ้อยคำที่อ่อนหวาน จากนั้นจึงนำฝ้ายสีขาวมามัดมือซ้ายให้ผู้รับขวัญ โดยผู้อาวุโสจะผลัดเปลี่ยนกันกล่าวเชิญขวัญและผูกข้อมือให้จนครบทุกคน

เอกสารอ้างอิง

1. มณี พยอมยงค์. **ประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย.** เชียงใหม่ : ส. ทรัพย์-การพิมพ์, 2537.
2. **เรื่องเดียวกัน.**
3. วิไลวรรณ ขนิษฐานันท์. **วิวัฒนาการพิธีทำขวัญคนไท.** กรุงเทพมหานคร : คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (ม.ป.ป.).
4. ญาวิณีย์ ศรีวงศ์ราช. **การศึกษาแนวคิดเชิงปรัชญาเรื่อง "ขวัญ" ในวรรณกรรมพิธีกรรมล้านนา.** วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2544.
5. สิทธิ์ บุตรอินทร์. **โลกทัศน์ชาวไทยล้านนา.** เชียงใหม่ : ศูนย์หนังสือเชียงใหม่ : 2533.
6. ยิ่งยง เทาประเสริฐ. (บรรณาธิการ) **ตำราการแพทย์พื้นบ้านล้านนา เล่ม 1 แนวคิดทฤษฎี สมุฏฐานโรค การตรวจวินิจฉัย ระบบโรคและกระบวนการดูแลรักษาสุขภาพของระบบการแพทย์พื้นบ้านล้านนา(หมอเมือง).** ชุดโครงการวิจัยองค์ความรู้หมอเมือง สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.ภาค), 2546. (อัดสำเนา)
7. **เรื่องเดียวกัน.**
8. เอกวิทย์ ณ ถลาง และคณะ. **ภูมิปัญญาและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย.** โครงการกิตติเมธี สาขาวิชาศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2539. (อัดสำเนา)
9. อุดม รุ่งเรืองศรี. **วรรณกรรมล้านนา. เชียงใหม่ : คณะมนุษยศาสตร์** มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2528.
10. อมรา พงศาพิชญ์. **วัฒนธรรม ศาสนา และชาติพันธุ์ : วิเคราะห์สังคมไทยแนวมานุษยวิทยา.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2537.

11. สุเมธ เมธาวิทยากุล. **สังกัปพิธีกรรม.** กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, 2532.
12. ญาวิณีย์ ศรีวงศ์ราช. **เรื่องเดิม.**
13. วิไลวรรณ ขนิษฐานันท์. **เรื่องเดิม.**
14. ญาวิณีย์ ศรีวงศ์ราช. **เรื่องเดิม.**
15. อุบลรัตน์ พันธุมินทร์. **การศึกษาวัฒนธรรมคนล้านนาในพม่า.** เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2542.
16. สมพงษ์ จิตอารีย์. **การศึกษาบทสู่ขวัญและพิธีสู่ขวัญของชาวไทลื้อ อำเภอปัว จังหวัดน่าน.**
17. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาและวรรณกรรมล้านนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2545.
18. มณี พยอมยงค์. **เรื่องเดิม.**

บทที่ 4 พิธีทำขวัญของชาวใต้ : การจัดการสุขภาพผ่านพิธีกรรม

สมศิริ ยิ้มเมือง
สถาบันศานติธรรม จ.สงขลา

ในช่วงประมาณ ๑๐ ปีที่ผ่านมา ได้เกิดกระแสแนวคิดด้านสุขภาพที่ครอบคลุมถึงมิติทางกาย จิตและจิตวิญญาณหรือปัญญาทั้งในระดับสากลและระดับประเทศ ในร่างพระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติ ได้บัญญัติว่า **"สุขภาพ"** หมายความถึง สุขภาวะสมบูรณ์และเชื่อมโยงกันเป็นองค์รวม ทั้งทางกาย จิต สังคม และ จิตวิญญาณ สุขภาวะทางจิตวิญญาณเป็นคำใหม่ที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อในระดับศรัทธาอันมีผลมาจากศาสนาหรือความเชื่อในลัทธิ เป็นแนวคิดที่มองเห็นว่าคนเป็นเพียงส่วนหนึ่งของจักรวาล ซึ่งเป็นแนวคิดที่ก่อให้เกิดพลวัตร การเปลี่ยนแปลงการจัดการสุขภาพในสังคมไทยด้วย

การจัดการสุขภาพในชุมชนชนบท อยู่บนฐานคิด การกินดี อยู่สุข กินอิ่มนอนอุ่น ด้วยภูมิปัญญาของการจัดการสุขภาพที่สืบทอดอยู่ในชุมชน เป็นส่วนหนึ่งของวิธีคิดและวิถีชีวิตของชุมชนนั้นๆ ดังนั้นการจัดการสุขภาพในชุมชนภาคใต้ จึงไม่ได้แยกขาดจากความรู้ในการรักษาโรค พฤติกรรมความเชื่อ ความศรัทธา ความสัมพันธ์ช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างเพื่อนมนุษย์ และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับอำนาจเหนือธรรมชาติ ทุกสิ่งบรรสานกันอย่างเป็นองค์รวม

1. ความหมายและความเชื่อเกี่ยวกับขวัญ

"ขวัญ" เป็นความเชื่อร่วมกันของคนไทยทั่วทุกภาคของประเทศ จากพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ ให้ความหมายว่า ขวัญคือ สิ่งที่ไม่มี

ตัวตน นิยมกันว่ามีอยู่ประจำชีวิตของคนตั้งแต่เกิดมา ซึ่งเชื่อกันว่า ถ้าขวัญอยู่กับตัวก็เป็นสิริมงคล สุขสบาย จิตใจมั่นคง แต่ถ้าเสียขวัญ ขวัญก็ออกจากร่างไป ซึ่งเรียกว่า ขวัญหาย ขวัญหนี ขวัญบิน เป็นต้น เช่นเดียวกับความเห็นของเสถียรโกเศศที่ว่า สิ่งมีชีวิตย่อมมีธรรมชาติอย่างหนึ่งเรียกว่าขวัญอยู่ประจำตน ถ้าขวัญอยู่ก็มีความสุขสบาย เจริญงอกงาม ถ้าขวัญหายไปอาจจะเจ็บไข้ได้ป่วยหรือทรุดโทรมเสียหาย ขวัญมีความหมายอย่างเดียวกับ “จิตวิญญาณ” หรือ “Soul” ในภาษาอังกฤษ นอกจากนี้ ขวัญยังอนุโลมใช้ไปถึงสัตว์หรือสิ่งของบางอย่าง เช่น ช้างม้อ ข้าว เรือน ฯลฯ

ความเชื่อพื้นฐานของชาวภาคใต้ส่วนใหญ่พ้องกับความเชื่อของชาวไทยอื่น ๆ คือ เชื่อว่ามีอำนาจเหนือธรรมชาติและเชื่อว่าบางอย่างมีวิญญาณ สิ่งเร้นลับเหล่านี้มีส่วนสำคัญต่อการกำหนดและความคุมชะตากรรมของตน อาจให้คุณและโทษต่อตนได้ และเชื่อกันว่าสิ่งที่ให้คุณแก่มวลมนุษย์อย่างไพศาลมีขวัญและเทพยดาประจำอยู่ เช่น ข้าวมีขวัญข้าวและแม่โพสพเป็นเจ้าแม่แห่งข้าว เรือมีขวัญเรือและแม่ย่านางเป็นผู้หญิงประจำรักษาเรือ นอกจากนี้ยังเชื่อว่าเด็กทุกคนจะมีขวัญและมีแม่ซื้อเป็นเทวดาหรือผีประจำทารก และเป็นจิตวิญญาณของสิ่งต่างๆ ธรรมชาติที่สำคัญ ๆ ก็มีเทพารักษ์ประจำ เช่น เทพารักษ์ประจำป่าไม้ ประจำขุนเขาเป็นต้น จึงเกิดการทำขวัญและเซ่นสรวงบูชาสิ่งเหล่านี้ (จากสารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ : ความเชื่ออันเนื่องจากลัทธิและศาสนาของชาวใต้ ขวัญ อีกสถานะหนึ่งในการแลกเปลี่ยนสนทนากลุ่มหมอพื้นบ้านลุ่มน้ำและเกาะภาคใต้บอกว่า คือ จิตวิญญาณ ของสิ่งต่าง ๆ

2. ประเภทของพิธีทำขวัญ

พิธีกรรมทำขวัญของชาวภาคใต้ตามความเชื่อข้างต้นนั้นเกี่ยวสัมพันธ์กับสิ่งต่าง ๆ ทั้งคน พืช สัตว์ สิ่งของ เครื่องมือในการประกอบอาชีพ ดังนั้นจึงซึ่งอาจแบ่งประเภทขวัญได้ดังนี้

2.1 การทำขวัญที่เกี่ยวกับคน ได้แก่

- การทำขวัญเด็ก จะทำหลักจากทำพิธีนำเด็กลงแปลแล้ว หากเด็ก

เกิดเจ็บป่วยหรือขวัญไม่ดี เช่น ร้องไห้อยู่เสมอ นอนไม่หลับ ชักกระตุกตกใจง่าย ไม่ว่าในช่วงใดตั้งแต่ทำพิธีลงแปลแล้ว ๔ วัน จนถึงเด็กอายุ ๑๕ ปี ต้องทำพิธีทำแม่ซื้อและทำขวัญเด็ก

❋ การทำขวัญนาค เป็นพิธีกรรมในการบวชของชาวไทยพุทธ เริ่มทำพิธีในวันเข้างาน ก่อนวันอุปสมบท ๑ วัน ปัจจุบันในบางพื้นที่ไม่มีการทำขวัญนาค

❋ การทำขวัญคนเจ็บป่วย ทั้งจากโรคภัยไข้เจ็บและการเกิดอุบัติเหตุ จนทำให้ขวัญเสีย การทำขวัญคนป่วยเพื่อให้ ขวัญจะอยู่กับตัวเราไปจนตาย

❋ การทำขวัญบ่าวสาว เป็นพิธีกรรมสำคัญในการแต่งงาน ซึ่งประกอบด้วยพิธีกรรมต่าง ๆ หลายพิธีกรรมด้วยกัน เป็นพิธีที่ทำให้การแต่งงานมีความสมบูรณ์

❋ การทำขวัญทหาร เป็นพิธีกรรมการทำขวัญ ในช่วงประมาณ ๓๐ ปีที่ผ่าน เพื่อให้ผู้ไปเป็นทหารมีกำลังใจ ให้แคล้วคลาดปลอดภัย เป็นการนำฐานภูมิปัญญาเดิมมาปรับใช้ให้เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตที่เกิดขึ้นในชุมชน

2.2 การทำขวัญที่เกี่ยวกับพืช ได้แก่

❋ การทำขวัญข้าว เป็นพิธีบรวงสรวงแม่โพสพ ผู้เป็นวิญญาณ หรือเจ้าแม่แห่งข้าว เพื่อให้การทำนาประสบความสำเร็จ ได้ข้าวเต็มลอมข้าว (เรือนข้าว) การทำขวัญข้าว จะทำเมื่อข้าวในนาเริ่มสุก เรียกว่าการรวบข้าว หรือ การผูกข้าว และทำขวัญข้าวหลังการเก็บเกี่ยวและขนข้าวขึ้นเรือนข้าวหรือลอมข้าวแล้วก่อนนำข้าวไปสีหรือขาย เพื่อให้แม่โพสพอยู่ประจำยุ้งข้าว โดยทำพิธีบนเรือนข้าว ในจังหวัดพัทลุงจะมีการทำขวัญข้าวรวมกันที่วัด เรียกว่าทำขวัญข้าวใหญ่ หลังการทำขวัญข้าว จะมีพิธีสงฆ์สมโภชด้วย

2.3 การทำขวัญที่เกี่ยวกับสัตว์ ได้แก่

❋ การทำขวัญควาย เป็นพิธีกรรมเพื่อให้ควายซึ่งเป็นสัตว์เลี้ยงสำคัญ มีความปลอดภัยจากโรคาพยาธิ โจรผู้ร้าย สัตว์ร้าย ให้มีความรักคุ้นเคยจากเจ้าของ ยอมทำงาน ไถนา ลากซุงด้วยความเต็มใจ และให้เจ้าของมีโชคลาภ มั่งมีเงินทอง พร้อมด้วยข้าทาสบริวาร การทำขวัญควายถือเอาวันจันทร์เป็นวันมงคล ปัจจุบันไม่มีการทำขวัญควายแล้ว

❋ การทำขวัญวัวชน เป็นพิธีกรรมที่อยู่คู่กับกีฬาชนวัวของชาวภาคใต้ เพื่อให้วัวของตนชนะคู่ต่อสู้ การทำขวัญวัวชนจะทำก่อนการลงแข่งขัน เพื่อต้องการชัยชนะ

❋ การทำขวัญแม่นางยวน ต้นไม้ที่มีผึ้งมาทำรังจำนวนมากเป็นสิบรังขึ้นไป จะมีการเชิญขวัญแม่นางยวน ให้มาอยู่ที่ต้นไม้ต้นนั้น

❋ การทำขวัญแมว ซึ่งมีบทร้องทำขวัญแมวโดยเฉพาะ เป็นต้น

2.4 การทำขวัญที่เกี่ยวกับเครื่องมือทำมาหากิน ได้แก่

❋ การทำขวัญเรือ เป็นพิธีกรรมอย่างหนึ่งของชาวเรือในภาคใต้ เพื่ออัญเชิญเทพารักษ์และนางไม้ให้มาอยู่ประจำเรือลำนั้น เพื่อช่วยรักษาเรือให้เดินทางอย่างปลอดภัย การทำขวัญเรือจะทำก่อนการนำเรือไปประกอบอาชีพ เพื่อให้ประสบความสำเร็จในการทำมาหากิน

2.5 การทำขวัญที่เกี่ยวกับศิลปะการแสดงพื้นบ้าน ได้แก่

❋ การทำขวัญรูปหนังตะลุง เพื่อต้องการให้หนังตะลุงตัวนั้นๆ มีชีวิตชีวาเหมือนตัวตนจริงๆ ของบุคคลที่ถูกนำมาใช้เป็นแบบในการแกะหรือตัดเป็นรูปตัวแสดงในหนังตะลุง ดังนั้นก่อนนำมาแสดงต้องทำพิธีไหว้ครูหรือบูชาครูคนที่นายหนังนำบุคลิกลักษณะมาเป็นบุคลิกตัวหนังด้วย

3. บทบาทของพิธีทำขวัญต่อการจัดการสุขภาพ

3.1 การจัดการสุขภาพทางกาย เป็นพิธีกรรมบำบัดเพื่อแก้ไขปัญหาการเจ็บป่วยหรือขวัญไม่ดี เสียขวัญโรคาพยาธิ หรืออุบัติเหตุต่าง ๆ ที่มารบกวน ตัวอย่าง เช่น การทำขวัญเด็ก และการทำขวัญคนเจ็บป่วย

3.2 การจัดการสุขภาพทางจิตหรือทางใจ “การทำขวัญ” เป็นพิธีกรรมในช่วงของการเปลี่ยนแปลงในชีวิต เห็นได้ชัดในการทำขวัญที่เกี่ยวกับคน ตั้งแต่เกิดเป็นทารกออกจากครรภ์มารดามาสู่โลกภายนอก การแต่งงานเปลี่ยนสถานภาพจากครอบครัวหนึ่งมาสู่อีกครอบครัวหนึ่งหรือการบวชที่เปลี่ยนสถานะผู้นำทางศรัทธา แม้

กระทั่งการเป็นทหารในสังคมชนบทก็เป็นการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตจากสังคมหนึ่งไปสู่สังคมหนึ่ง การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีผลกระทบต่อภาวะความมั่นคงทางด้านจิตใจ การประกอบพิธีกรรม ทำขวัญจึงเป็นการเตรียมพร้อมทางด้านจิตใจสู่การเปลี่ยนแปลง ขจัดความกลัว สร้างความรู้สึกที่ดีต่อการปรับเปลี่ยนสถานภาพที่จะเกิดขึ้นต่อไปในอนาคตทั้งตัวผู้ทำขวัญและบุคคลที่เกี่ยวข้อง และเป็นการสร้างกำลังใจ เป็นการแสดงให้สังคมเห็นและรับรู้ถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเพราะจะมีญาติมิตรและเพื่อนบ้านมาร่วมในงานเป็นการให้กำลังใจกัน ใครมีข้าวมีของจะนำมาช่วยกันเป็นโอกาสให้ได้มาเยี่ยมเยียนกัน ทำให้ญาติมิตรซึ่งไม่เคยพบปะกันได้มาเจอกัน ทำให้เกิดความอบอุ่น ซึ่งสอดคล้องกับผลจากการสนทนากลุ่มหมอพื้นบ้านฯ ที่เห็นว่า การทำขวัญเป็นการให้กำลังใจ ทำให้เกิดการผูกพัน เติมเต็มความดี และความสบายใจ

3.3 การจัดการสุขภาพทางสังคม ในการประกอบพิธีกรรมทำขวัญ ที่เรียกกันว่าการทำขวัญใหญ่ เช่น การทำขวัญข้าวใหญ่ ในจังหวัดพัทลุง การทำขวัญนาค เป็นพิธีกรรมที่เชื่อมความสัมพันธ์ของคนในชุมชน จากการเข้าร่วมกิจกรรมการทำขวัญข้าวสาโภชแม่โพสพ ที่วัดตำนาน (โตร๊ะ) ตำบลตำนาน อ.เมือง จังหวัดพัทลุง พื้นที่ดำเนินกิจกรรมโครงการหมอพื้นบ้านลุ่มน้ำและเกาะภาคใต้ ในวันเตรียมงานก่อนวันทำขวัญคนในชุมชนมีการแบ่งบทบาทในการจัดเตรียมสิ่งต่างๆเพื่อจะกอบพิธีในวันรุ่งขึ้น ในวันงานประกอบพิธี แต่ละบ้านได้นำข้าวเลียง และข้าวเปลือกใส่เชอ (ตะกร้าที่สานจากต้นกระจูด) พร้อมหมากพลู ดอกไม้ธูปเทียน เงิน มาเข้าร่วมในมณฑลพิธี ณ เวลาที่ประกอบพิธีทำขวัญ ได้หลอมรวมความเป็นหนึ่งของชุมชนไว้ด้วยกันโดยมีจุดมุ่งหมายร่วมกัน และได้ผสานตัวเองกับจิตใจ และศรัทธาความเชื่อ

ในการทำขวัญนาค หรือ ขวัญบ่าวสาว ซึ่งเป็นประเพณีของชุมชน เปรียบเสมือนการบอกกล่าวต่อชุมชนในการเปลี่ยนสถานภาพทางชุมชน ในชุมชนจะมีการบอกงาน เชิญมาร่วมพิธี มาช่วยงาน การทำขวัญนาค การทำขวัญบ่าวสาว สักขีพยานคือคนในชุมชนที่มีความสัมพันธ์อันดีต่อกันในการทำขวัญบ่าวสาวในบางพื้นที่ญาติผู้ใหญ่ จะเป็นส่วนหนึ่งในการประกอบพิธี ร่วมสวดให้พรแก่บ่าวสาว

ในการทำขวัญเรือ ในพื้นที่ ต.เกาะยาวน้อย อ.เกาะยาว จ.พังงา จะมีการทำนุหลี หรือ ทำบุญเรือ เชิญแขก ญาติพี่น้องมาร่วมงาน

และบางพื้นที่ในภาคใต้ จะรับเพลงบอกไปทำขวัญนาค ขวัญเด็ก แขกที่มาร่วมงานและญาติพี่น้อง ก็ร่วมเป็นลูกคู่ ทำให้เกิดการมีส่วนร่วมและสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกัน

จากรูปธรรมข้างต้นอาจกล่าวได้ว่าพิธีกรรมทำขวัญเป็นทุนทางวัฒนธรรมในการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ ที่ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน นับว่าเป็นการจัดการสุขภาพทางสังคม

3.4 การจัดการสุขภาพทางจิตวิญญาณ การประกอบพิธีเกิดด้วยความศรัทธาและให้ความเคารพ เห็นคุณค่า ต่อทุกสิ่ง ที่ให้คุณแก่มนุษย์ ซึ่งเชื่อกันว่ามีขวัญและเทพยาดา เทพารักษ์อยู่ รักษา และมีความสัมพันธ์กับมนุษย์

ในความเชื่อเรื่องขวัญจัดเป็นภูมิปัญญาที่มีลักษณะศึกษาในเรื่องที่เกี่ยวกับโลกทัศน์ ชีวทัศน์กและปรัชญาในการดำเนินชีวิตยังสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกันระหว่างความสัมพันธ์ของคนกับโลกสิ่งแวดล้อม เช่น สัตว์ พืช และสิ่งที่ไม่มีชีวิตต่างๆ เป็นวิธีการหนึ่งที่ช่วยนำทางศีลธรรมและความดีงามให้เกิดขึ้นกับจิตใจของมนุษย์อีกรูปแบบหนึ่งฟ

การจัดการสุขภาพทางจิตวิญญาณ ได้สะท้อนอยู่ในบทเชิญขวัญ ของการทำขวัญเด็ก บทเพลงกลอนละงูที่ใช้สอนเจ้าบ่าวและเจ้าสาวในการประกอบพิธีขวัญบ่าวสาว บททำขวัญข้าว ขวัญเรือ ที่สอนถึงความกตัญญู การขอขมาต่อแม่โพสพและเทพยาดานางไม้ที่ถูกตัดโค่นมาทำเรือ และการเลือกไม้เพื่อมาใช้ประโยชน์ อีกทั้งเป็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในแบบของชาวบ้านอีกด้วย

ในการสนทนากลุ่ม กล่าวว่าการทำขวัญ ต้องการทำให้เกิดจิตสำนึกในชีวิตระลึกถึงผู้มีพระคุณ เช่น การทำขวัญนาค บททำขวัญกล่าวถึงความยากลำบากของคนที่เป็นแม่ดูแลลูกมาตั้งแต่อยู่ในท้องจนเติบใหญ่ การทำขวัญแม่โพสพจะกล่าวถึงประวัติความเป็นมาของข้าว ที่แม่โพสพมอบให้กับมนุษย์ การทำขวัญเรือจะกล่าว

ขอขมานางไม้ ที่โค่นตัดมาทำเรือ การทำขวัญบ่าวสาว จะกล่าวถึงคุณธรรมในการครองเรือน

นอกจากพิธีกรรมทำขวัญ จะเป็นการจัดการสุขภาพทั้ง ๔ ด้าน ยังอยู่บนฐานของการพึ่งตนเองของชุมชน ได้แก่ ฐานการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ฐานภูมิปัญญา ฐานการผลิต ฐานความสัมพันธ์ของชุมชน อย่างเป็นองค์รวมการจัดการสุขภาพจึงเป็นการจัดการสังคมเพื่อนำไปสู่การมีสุขภาวะที่ดี ซึ่งนั่นคือสุขภาพของทุกคนในชุมชน

หนังสือเรื่อง ขวัญ: ขวัญชีวิตของคนไทย มี 4 บท ประกอบด้วยความเชื่อเกี่ยวกับขวัญและพิธีทำขวัญของคนไทย 4 ภาค พร้อมทั้งเนื้อหาเชิงลึก เกี่ยวกับขวัญของชาวอีสาน เหนือและใต้ กลุ่มงานการแพทย์พื้นบ้านไทย ตระหนักว่าความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับขวัญของคนไทยมีคุณค่าและประโยชน์สุขทางจิตใจ สมควรที่จะขยายความเข้าใจและส่งเสริมให้เกิดการใช้ประโยชน์ในชุมชน

กลุ่มงานการแพทย์พื้นบ้านไทย
เดือนสิงหาคม ๔๘

ขวัญ : ขวัญชีวิตของคนไทย

กลุ่มงานการแพทย์พื้นบ้านไทย
กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก กระทรวงสาธารณสุข
โทรศัพท์ ๐-๒๕๙๑-๗๘๐๘ โทรสาร ๐-๒๕๙๑-๗๘๐๕ web site : www.dtam.moph.go.th